

Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler

Nurettin Özgen*

Özet

Turizm; günümüzde küresel yaklaşmayı ve kalkınmayı kolaylaştıran en önemli faaliyetlerden biri olarak kabul edilmektedir. 21. yüzyılın bacasız sanayisi olarak adlandırılan turizm sektörünün yöneldiği alternatifler arasında özellikle kültür ve doğa turizmi son yıllarda popüler olmuştur. Kıyı (deniz) turizmine göre turist sayısı az olmasına rağmen, kültür ve doğa turizm gelirleri daha yüksek değerler göstermektedir. Bu durum tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kültür ve doğa turizmiyle ilgili yatırımların artmasına neden olmaktadır. Kapladığı alan itibarıyla Türkiye'nin en geniş, en yüksek ve çeşitli doğal coğrafya özelliklerine sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi; jeomorfolojik, iklimik, hidrografik ve floristik koşullar bakımından zengin bir doğa turizm potansiyeline sahiptir. Bölgenin yükselti kuşakları boyunca değişen iklimik koşullar ve bunun yansıması olarak ortaya çıkan kış sporları bölgenin doğa turizm potansiyelini artırmaktadır. İklim, yükselti ve tektonik yapıya bağlı olarak gelişen zengin akarsu ağının debisi özellikle yağışlı dönemlerde (ilkbahar) önemli artışlar göstermektedir. Bu dönemde debileri artan akarsular, su sporları için önemli bir turizm potansiyelini teşkil etmektedirler. Bu çalışmanın amacı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal coğrafya kaynaklı turizm potansiyelini ortaya koymak ve sürdürülebilir bir ekonomik kaynak olarak bölgenin doğa turizm alternatiflerini SWOT analizi ile planlamaya yönelik kararlar geliştirmektir.

Anahtar Kelimeler: Doğa turizmi; rafting; kayak turizmi; botanik turizmi; SWOT analizi; Doğu Anadolu

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 56100/ Siirt.
E- posta: nozgen@gmail.com

The determination of natural tourism potential of Eastern Anatolia Region and propositions for the planning of concerning potential

Nurettin Özgen*

Abstract

Today, tourism is regarded as one of the most important factors that facilitate global approach and development. Among the alternatives of the tourism industry nicknamed as the chimneyless industry in the 21st century, especially cultural and natural tourism have gained momentum in recent years. Although the number of tourists of cultural and natural tourism is low in comparison to the coasts (sea) tourism, the income they gained is well above the income of coast tourism. This situation has given way to the investments related to cultural and natural tourism in Turkey as it has in the world. The Eastern Anatolia Region with its vast lands, the highest and the most colorful natural geography in Turkey houses a rich natural tourism potential in terms of morphological climatic and floristic conditions. Changing climatic conditions throughout the altitude zones of the region and winter sports that arise in reflection to this situation improve the potential natural tourism in the region. The water volume of rich river network that appears in accordance with climate, heights and tectonic structure shows significant increases in rainy seasons (spring). In this season, the rivers whose volume of water rises form an important tourism potential for water sports. The purpose of this study is to reveal the tourism potential originating from natural geography of the Eastern Anatolia Region and to develop strategies for the alternatives of the natural tourism with SWOT analyses in the region as a sustainable economic source.

Key Words: Natural tourism; rafting; ski sports; botanic tourism, SWOT analyses; Eastern Anatolia Region

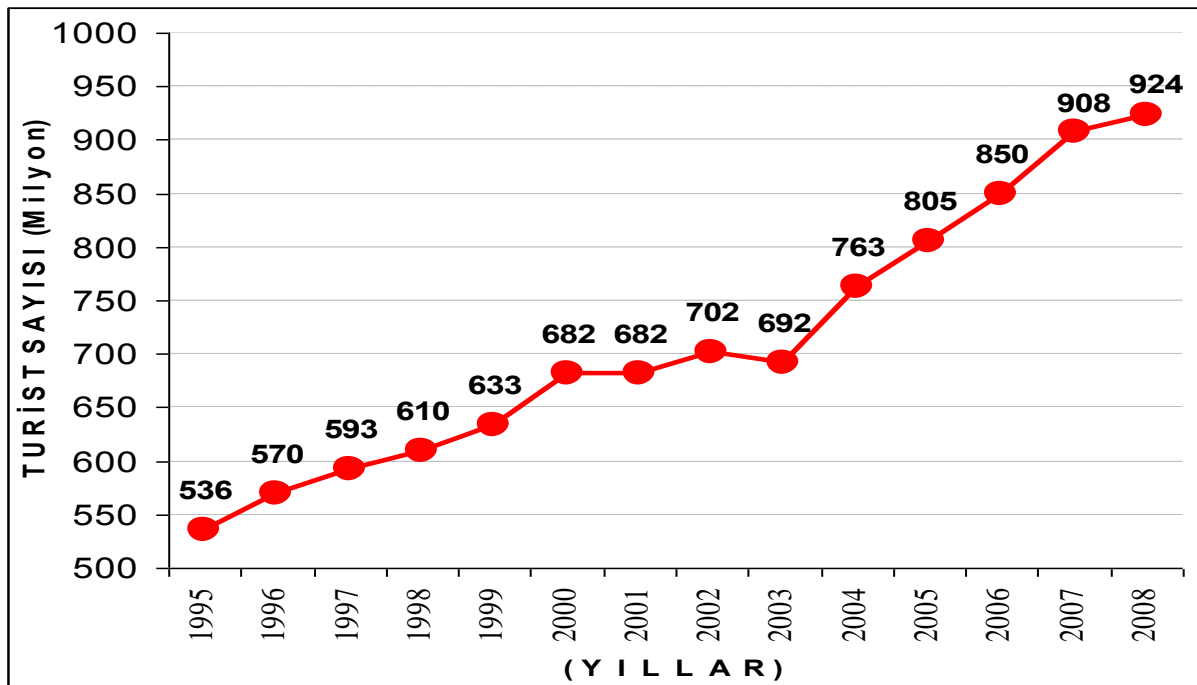
* Asist. Prof.Dr., Siirt University, Faculty of Arts and Sciences, Geography Department, 56100/ Siirt.
E- mail: nozgen@gmail.com

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

1. Giriş

İbranicede "tora" (araştırma, öğrenme) kökünden gelen turizm kelimesi çoğu zaman dinlenme, öğrenme ve insanın kendisini geliştirmesiyle bağdaştırılır. Turizm para kazanma amacına dayanmayan ve devamlı kalış şekline dönmek şartıyla insanların bir yere seyahatlerinden ve bir yerde en az bir gece konaklamalarından doğan olay ve ilişkilerin bütünü olarak tanımlanabilir (Gürbüz,1997:103).

Son yıllarda uluslararası turizm hareketlerine daha fazla turist katıldığı (Şekil 1), anlamlı ve eğitsel deneyimlerin yaşanabileceği gezilere olan talep büyük bir artış gösterdiği için tur organizatörleri ve seyahat acenteleri turizm sektöründe farklı alternatifler sunmaya başlamıştır. Doğa turizmi, kültür turizmi, inanç turizmi, macera turizmi vs.

Şekil 1: Uluslararası turizme katılan turist sayılarının yıllara göre gösterdiği değişim (1995-2008). **Kaynak:** Dünya Turizm Örgütü (WTO), 2009.

Turizm sektörü, bugün dünya çalışanlarının %7'sine gelir sağlamaktadır (Tursab, 2002). Hunter (2002)'in da belirttiği gibi turizm dünyanın en büyük endüstrilerinden biridir. Son 30- 40 yılı aşkın bir sürede olağanüstü bir hızla gelişen dünya turizm aktiviteleri birçok ülkede ekonomik büyümenin en etkili lokomotifleri olmuştur. Bir başka deyişle turizm; dünyada gerek seyahat edenler, gerek bu seyahatleri düzenleyenler, gerekse turizm endüstrisine destek veren sanayi ve hizmet sektöründe çalışanlar düşünüldüğünde milyonlarca insanın ilgi odağıdır (Akova, 1997: 264).

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

WTO (Dünya Turizm Örgütü)'ya göre turizmde en hızlı büyüyen sektör doğa turizmi ve onun bir alt bölümünü oluşturan ekoturizm, yılda % 10-50 arasında gelişme göstermektedir (Başak, 2004). 2006 yılı itibarıyla dünya toplam gelirinin % 10,3'ünü ve 234 milyon çalışanla dünyadaki toplam istihdamın % 8,2'sini sağlayan seyahat ve turizm sektörü, birçok ülke için olduğu gibi Türkiye için de ekonomik büyüme ve kalkınmanın anahtar sektörlerinden biridir (Havyalı, 2009). Kısacası turizm sektörü; sosyo- ekonomik ve kültürel gelişmeyi hızlandırması, hizmet sektörünün yan kollarında üretim ile ülke genelinde istihdamı artırması, yabancı sermaye girişi ve döviz girdisi sağlamasıyla iktisadi kalkınmada önemli bir unsurdur (Türkiye Kalkınma Bankası, 2008).

Dünya Kaynakları Enstitüsü'ne göre 1990'lı yıllarda turizmin genel büyüme hızı yıllık ortalama % 4 iken bu hız doğa seyahatleri segmentinde % 10 ile 30 arasında seyretmektedir. WTO, ekoturizm için yapılan seyahat harcamalarının dünya turizm ortalamalarının 5 katı kadar fazla olduğunu ve hızla arttığını belirtmektedir. Bu artış hızı yıllık % 20'ye tekabül etmektedir (Tursab, 2002). Yürük (2005)'in belirttiği gibi; 2002 yılında uluslararası turizmde, geleneksel turistlerin (öncelikle deniz, kum ve güneş üçlüsünü tercih edenler) %62 si tatil amaçlı seyahat ederken, ekoturizm amaçlı seyahat edenlerin oranı %4 olarak belirlenmiştir. Buna karşılık toplam turizm gelirleri içindeki harcama payları %7'dir.

Ekoturizm gelirlerinin büyük ölçüde bu tür turizmin yapıldığı yöre insanına büyük yarar sağladığı ve bu insanların daha çok toplumun en yoksul kesimini oluşturan dağ ve orman köylüleri ile pansiyon çalıştıran aile grupları olduğu düşünüldüğünde, bu kesimin ekonomik olarak iyileşme gösterebileceği açıktır. Üstelik ekoturizm gelirlerinin bir kısmı da doğal değerlerin korunması ve geleneksel kültürlerin yaşatılmasında kullanılmaktadır (Yürük, 2005:3). Doğa temelli turizme yönelen talebi etkileyen bir unsur da dünya çapında giderek artan çevre bilincidir. Doğa belgeselleri ve yayınları birçok destinasyonu eskisinden daha fazla tanınır kılmıştır (Tursab, 2002). Genel olarak dünyada, keşfetmek amacıyla yapılan ekoturizm faaliyetleri, son yıllarda ülkemizde de sık sık gündeme gelmektedir. Fakat bu turizm faaliyeti, ülkemizde sadece yayla turizmi olarak düşünülmektedir. Oysa bir bütün olarak ele alınması gereken ekoturizm, sosyal ve kültürel faaliyetleri de içine alan, geniş alanlarda birçok aktiviteyi kapsayan bir turizm türüdür.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (www.turizm.gov.tr), ekoturizmi; yayla turizmi, ornitoloji (kuş gözlemciliği) turizmi, foto safari, akarsu sporları (kano- rafting) çiftlik turizmi, botanik (bitki inceleme) turizmi, bisiklet turları, atlı doğa yürüyüşü, kamp-karavan turizmi, mağara turizmi, dağ turizmi ve doğa yürüyüşü, botanik turizmi gibi başlıklar altında

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

değerlendirmektedir. Potansiyel kır ve sayfiye alanları, doğa turizminin temelini oluşturmaktadır. Bunlar; topografya, bitki örtüsü, yabancı ortam, su kaynakları ve doğal manzara gibi el değmemiş doğal ortamlardan oluşturmaktadır (Jim, 2000). Soykan (2006: 73) ise dağları, gölleri, nehirleri, ormanları ve doğa manzaralarını “Kırsal Turizm” başlığı altında sıralamaktadır. Buna göre, kırsal turizm, sürdürülebilir turizm anlayışı ile en uyumlu turizm türüdür. Bu turizm türünün kapsamına göre, Doğu Anadolu Bölgesi zengin doğal coğrafya kaynaklı turizm potansiyeli ile ekoturizm için bir cazibe alanı olabilecek zenginliğe sahiptir.

Türkiye’de kırsal turizm, sayısız yararları göz önüne alındığında ülkemiz turizmine büyük destek verebilir. Başta, turizmin yıl içinde belirli aylardaki yoğunluğunun azaltılmasında etkisi olabilir ve turizmin ülke coğrafyasındaki eşitsiz dağılımını gidermeye katkısı bulunabilir (Soykan, 2005, akt. Köroğlu ve Köroğlu, 2006: 237).

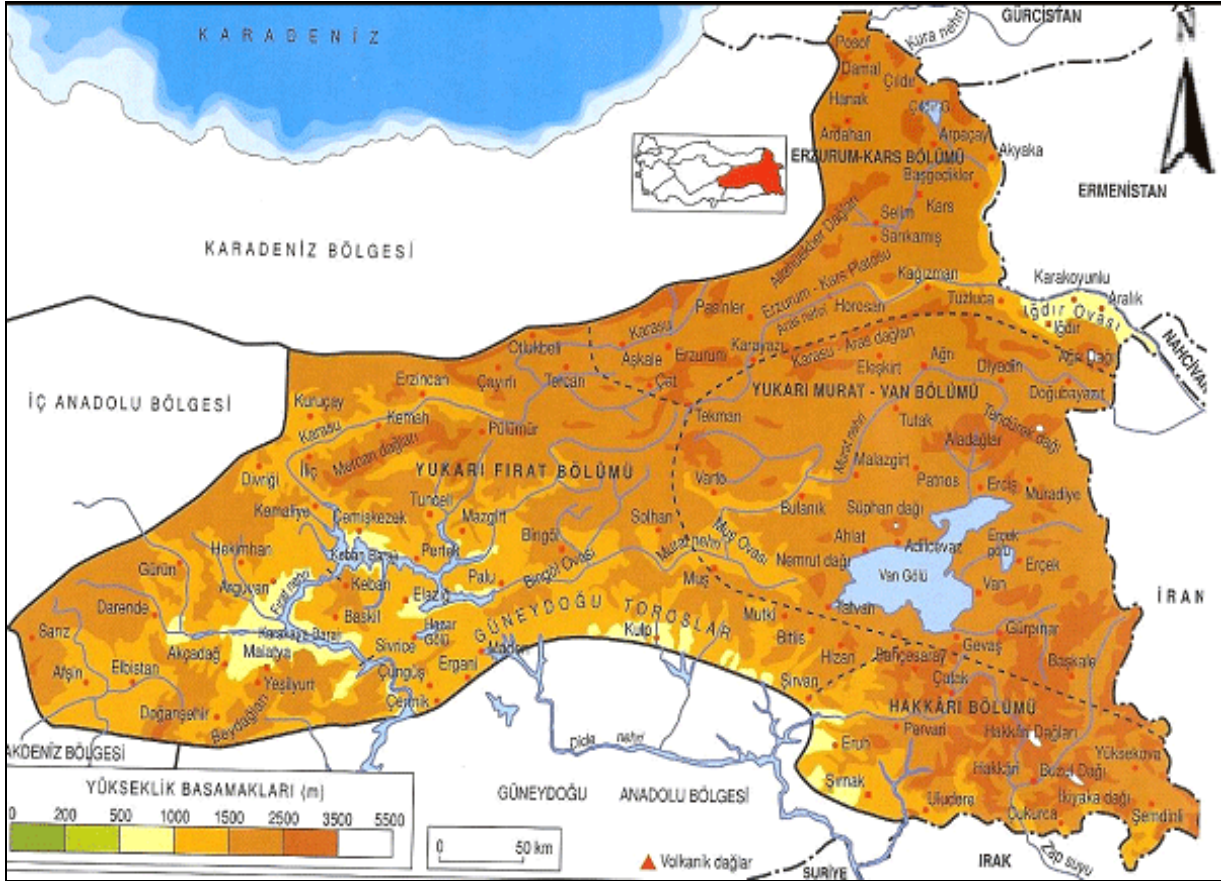
Ülkeler turizm faaliyetlerini ülke geneline yayabilmek, turizmin bölgesel sosyo-ekonomik gelişmeye sağlayabileceği katkılardan yararlanabilmek için çevre bilinci gelişmiş turistlerin doğaya yönelme isteğini göz önünde bulundurarak turizm arzını çeşitlendirmeyi hedeflemektedirler (Akova, 1995: 394). Türkiye’de son yıllarda, kıyı turizmine alternatif olabilecek turizm türlerine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Alternatif turizm türlerinin en önemlisi yayla- dağ turizmidir (Yazıcı ve Doğanay, 2000: 70). Doğu Anadolu Bölgesi'nin sahip olduğu jeolojik ve jeomorfolojik yapının (Şekil 2) yanı sıra klimatik, hidrografik ve floristik özellikler bu olguyu desteklemektedir.

Özgüç (1998) ’ün de belirttiği gibi herhangi bir yerin ya da ülkenin turist çekebilme potansiyeli (turizmin temel unsurları ya da turizmin arz kaynakları); çekicilikler (Attractions), erişim (Accessibility) ve konaklamaya (Accommodation) bağlıdır. Bunlara turizmin “üç A’sı” da denilir. Çekicilikler turizmin yer seçiminde rol oynayan coğrafi faktörlerdir ve turistlerin bir alanı ziyaret etme isteğini doğururlar.

Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki zengin doğal mirasların varlığı, turizm açısından çekiciliğini artırmaktadır. Fakat ulaşım, konaklama ve turizm alt yapısı için aynı tanımları yapmak zordur. Türkiye yüzölçümünün %21’ni kaplayan Doğu Anadolu Bölgesi’nde doğal coğrafya kaynaklı turizm potansiyeli oldukça yüksek olmasına rağmen, bölgeyi ziyaret eden turist sayısı çok düşüktür. Bölgenin her mevsime uygun farklı mekansal turizm zenginliklerine sahip olmasına rağmen (rafting, yayla, kış sporu turizmi gibi) bu zenginliklerin değerlendirilmemesi önemli bir eksikliklerdir. Günümüzde sürdürülebilir turizm çerçevesinde kültürel ve doğal çevreyi koruyarak, ekonomik kalkınmaya olanak tanıyan turizm yaklaşımları benimsenmektedir (Doğanay, 1992, akt. Emekli, 2003: 40). Li vd.

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

(2005)'ne göre de doğal kaynakların kullanımına yönelik en etkili yol, sürdürülebilir gelişmeyi sağlamaktır. Böylece yalnız bölgesel ölçekte değil küresel düzeyde hizmet verebilecek bir doğa turizm potansiyeli ile ekonomik büyüme sağlanabilir.

Şekil 2: Doğu Anadolu Bölgesi'nin fiziki haritası (Atalay ve Mortan, 2003).

Ekoturizm, kitle turizminin aksine, turizmi yıl içine yaymak, doğal çevreye yapılan baskıyı azaltmak, tahribatı düzeltmeye değil, önlemeye yönelik planlama ve uzun vadeli ekonomik çıkarı gözetmektedir (Öztunalı ve Kayır, 1998: 304).

2. Araştırmanın amacı ve önemi

Bu araştırmanın amacı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal coğrafya kaynaklı turizm potansiyellerini ortaya koymak, tanıtımını yapmak ve bu turizm potansiyellerinin gerekli planlama ve tanıtımlarına yönelik kararlarının gerçekleştirilmesini sağlamaktır.

Bu araştırma sonucunda Doğu Anadolu Bölgesi'nin "doğal coğrafya kaynaklı turizm" potansiyelinin bölge, ülke ve dünya mirası olarak tanınması ve gerekli önlemlerin alınması hususunda önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca SWOT analizi ile bölgenin

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

ve ülkemizin bir zenginliği olarak bölgedeki doğal coğrafya kaynaklı turizm potansiyellerinin değerlendirilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır.

3. Yöntem

Bu araştırma betimsel bir çalışmadır. Betimsel araştırmalar, olayı olduğu gibi araştırmaya ve var olan durumu belirlemeye çalışan araştırmalardır. Bu tür araştırmalarda, ele alınan olaylar ve durumlar ayrıntılı bir şekilde araştırılmakta, daha önceki olaylar ve durumlarla ilişkisi incelenerek, “ne” oldukları betimlenmeye çalışılmaktadır (Karakaya, 2009).

Bölgenin doğal coğrafya kaynaklı turizm envanterlerinin yanı sıra literatür ve alan çalışmaları sırasındaki gözlemler de dikkate alınarak çalışma tamamlanmıştır.

4. Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal coğrafya kaynaklı turizm potansiyelinin kullanımı ve ilgili sorunlar

Doğal coğrafya özellikleri bakımından zengin ve geniş bir alana sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi; başta jeomorfolojik, iklimatik ve floristik özellikleri olmak üzere, akarsu ve gölsel zenginlikleri bakımından önemli doğal turizm potansiyellerini barındırmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal coğrafya kaynaklı turizm potansiyelini sürdürülebilir planlama yaklaşımıyla, bölge ve ülke yararına kullanılabilir duruma getirebilmek için aşağıdaki konularda çeşitli düzenlemelere gereksinim vardır:

- Kadastro çalışmalarının tam olarak yapılmamış olması.
- Yayla- mera envanterlerinin belirsizliği.
- Hukuki statülerden kaynaklanan sorunlar.
- Ulaşım olanaklarının sınırlı olması, konaklama ve rehberlik alanında yetersizlikler.
- Planlama ve tanıtım hizmetlerinde eksiklikler.

Türkiye'de kadastro ve bölgesel planlama çalışmaları halen tam anlamıyla yapılamadığı için arazilerin kamu veya özel mülk durumları belirsizlik taşımaktadır. Bu durum alan çalışmalarında çeşitli problemlere neden olmaktadır. Geçimlerini çoğunlukla hayvancılık yaparak sağlayan ve her yıl bahar aylarının gelmesiyle sürülerini Siirt, Şırnak ve Mardin yörelerinden, Bingöl, Muş, Erzurum ve Ağrı yörelerindeki yaylalara çıkaran “Göçer”ler (Beritan, Garısı, Goyan, Duderan, Botiyan, Pencenari,...vb aşiretler), söz konusu yaylaları belli dönemler için kiralayarak, buraları mesken edinirler. Birer kamu alanı olan bu

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

sahalarda kadaströ işlemleri ve mera envanterleri tam olarak yapılmadığından, bu yaylalar yöre halkından (zilyet yoluyla bu alanları işleten yerel halk) kiralanmaktadır. Mera alanlarının kullanımı konusunda çeşitli hukuki sorunlar da yaşanmaktadır. Bu durum; mera- yayla alanlarının kullanımı ile ilgili verilerin gerekli planlama ve hukuki bir zemine oturtulmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca; söz konusu, mera alanlarının zamansız ve aşırı otlatılması sonucunda da doğal ortamda ciddi bozulmalar (erozyon) olmaktadır.

Somuncu (1997: 275)'nun belirttiği gibi; doğası bozulmuş ve çevresi kirlenmiş alanlarda turistik çekiciliğın azalacağı düşünülürse, turizmde çevre boyutunun ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle dengeleri hassas olan bir doğal çevrede gerçekleşen hızlı ve denetimsiz faaliyetler, ekolojik bozulmalara yol açabilmektedir (Yazıcı ve Cin,1997:73). Oysa Selimoğlu (2004)'nun da belirttiği gibi sürdürülebilir turizm gelişimi için ana amaç, turizm etkinlikleri sonucunda ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi ve çevresel değerlerin korunmasıdır. Eğer turizmin sürdürülebilir kılınması isteniyorsa planlanan turizmin, gelişme şekli, ölçeği ve konumu ile ilgili olarak yöre toplumunun kabulünü kazanması gerekmektedir (Avcıkurt, 2004: 85, akt. Alaeddinoğlu, 2007:5). Zira yerel toplumun değerleri ve beklentileri dikkate alınmadan yapılan salt ekonomik planlama yaklaşımları asla başarılı olamaz.

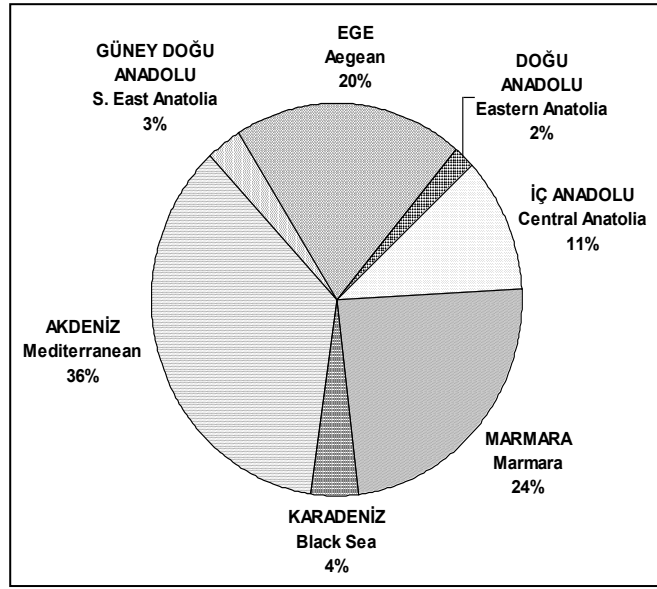
Müller (1996, akt. Selimoğlu, 2004)'in belirttiği gibi; sürdürülebilir turizm kavramını beşgen bir piramitle somut hale getirerek; bölgedeki yerel topluluğun “*ekonomik refah*” ve “*özel sağlığı*”, “*ziyaretçi istemlerinin karşılanması*” için ön koşul “*işleyen doğa*” ve “*işleyen kültür*” olarak şematize ederek, “Gelecek nesillerin biçimlendirilmesi hakkını” ise bir üst hedef olarak belirtmiştir. Scharpf (1998), ise doğal kaynakların kullanılma dereceleri ve çevreye verecekleri zararlar, kararlı bir şekilde azaltılarak ekonomik gelişmenin sağlanmasına çalışılmalıdır. Bir başka deyişle; bölgenin ekoturizm koşullarının, sürdürülebilir turizm” olgusu kapsamında değerlendirilebilmesi için, kadaströ çalışmalarındaki aksaklıklar, yayla ve mera envanterlerinin belirsizliği, kamu ve özel mülkiyet alanları ile ilgili hukuki sorunların yanı sıra ulaşım, planlama ve tanıtım hizmetlerindeki çeşitli eksiklikler göze çarpmaktadır.

5. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki doğal coğrafya kaynaklı turizme genel bir bakış

2009 yılı konaklama istatistiklerine göre illerimizin % 79'unda (64 ilde), turizm tam anlamıyla yok denilecek düzeydedir. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan işletme belgesi sahibi tesislere ait konaklama istatistiklerine göre 75 ilimizin, yabancıların yaptığı gecemelerden % 1'in altında pay aldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, yerli turistlerin yaptığı gecemelerde de çok değişmemektedir. %1'lik paydan en az gelir alan illerin

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

bulunduğu bölgelerden biri de Doğu Anadolu Bölgesi'dir. Doğal ortam koşullarının çok engebeli olması, ulaşım ve konaklama hizmetlerinin gelişmemesi de bu bölgedeki ekoturizm faaliyetlerinin gelişimi önünde bir engeldir. Oysa doğal çekiciliklerin çok yaygın olduğu bölgede, jeomorfolojik, iklimatik, floristik ve hidrografik unsurlar, ekoturizm için uygun seçenekler sunmaktadır. Bu unsurların değerlendirilememesi, bölgenin eko turizm alanındaki ekonomik gelirini, büyük ölçüde sekteye uğratmaktadır. Bölgesel kalkınmada turizm sektörünün ekonomik açıdan önemini vurgulayan Bahar'ın da belirttiği gibi; Türkiye'de gelir dağılımı konusunda yapılan araştırmalar, coğrafi bölgelerin ortalama gelir düzeyinin birbirinden oldukça farklı olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin bölgesel gelir dağılımı eşitlikten uzak olduğu gibi, zamanla bu eğitsizliğin daha da arttığı, batı kıyı bölgeleriyle doğu- iç bölgeleri arasında büyük uçurumların oluştuğu

Şekil 3: Türkiye'de coğrafi bölgelere göre 2007 yılında turistlerin "tesise geliş" sayılarının oranları. **Kaynak:** www.turizm.gov.tr).

görülmektedir (Şenesen, 2004, akt. Bahar, 2007). Bu farklılıklarının en önemli unsurlarından biri de turizmdeki gelirlerdir. 2007 yılı verilerine göre Türkiye'ye gelen turist sayısı; 27.214.988 kişi olarak kayıt altına alınmış ve bu turistlerin bıraktıkları gelir ise 18.487.008.000 \$ olarak hesaplanmıştır. Kişi başı ortalama harcama bedeli ise 679\$ olarak hesaplanmıştır. Buna göre Doğu Anadolu Bölgesi'ne gelen turistlerin -tesislere geliş- oranı % 2 (Şekil 3), geceleme oranı ise diğer coğrafi bölgelere göre % 1 olarak hesaplanmıştır. Bu verilere göre Doğu Anadolu Bölgesi'nin turizm geliri yaklaşık 184.870.080 \$ olarak hesaplanmaktadır.

Türkiye'nin en büyük doğal gölü olan ve çevresinde Van, Edremit, Muradiye, Erciş, Adilcevaz, Ahlat ve Tatvan gibi önemli yerleşim merkezlerinin bulunduğu Van gölü; bölgenin en önemli doğal coğrafya kaynaklı turizm potansiyeline sahip alanlarından biri olmasına rağmen yeterli altyapı ve planlama eksikliğinden dolayı turizm payından istenilen düzeyde yararlanamamaktadır. 2008 yılı verilerine göre; Van'ı ziyaret eden turist sayısı

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

11.129'u yabancı olmak üzere toplam 111.535 kişi olarak kayıt altına alınmıştır (www.kultur.gov.tr, 2008).

Doğal coğrafya kaynaklı turizm alanlarının önemli bir bölümünü de “yaylalar” oluşturmaktadır. Türkiye’de, 23 adedi Karadeniz Bölgesinde olmak üzere toplam 26 adet yayla turizm merkezi ilan edilmiştir. 2009 yılı tarihi itibarıyla toplam 27 adedi fiilen yürürlükte olan yayla turizm merkezlerinden 24 adedi yalnız yayla, 3 adedi hem yayla, hem kayak merkezi, 1 adedi de hem yayla, hem de termal turizm (Subaşı, 2004) özelliğine sahiptir.

Kültür ve Turizm bakanlığı tarafından yapılan çalışmalarda, “yayla turizminin gelişmesine yönelik yapılan belirlemeler sonucunda oluşturulan alanlar içerisinde Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki yaylaların olmaması önemli bir eksikliklerdir. Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki yaylaların manzara ve renkli floristik yapısı yayla turizminin emsalsiz alanları arasında gösterilebilecek zenginliğe sahip olmalarına rağmen; bu potansiyeli sosyal gelişim ve ekonomik gelire dönüştürememektedir. Erzurum, Ağrı ve Hakkâri illeri başta olmak üzere bölgenin doğal coğrafya özellikleri ekoturizm için (yayla turizmi, botanik turizmi, dağcılık gibi) önemli potansiyellere sahip olduğu halde bu potansiyeller değerlendirilmemektedir. Örneğin Ağrı ilinde en önemli yaylacılık merkezlerinin başında Korhan (Ağrı- Iğdır) yaylası (Foto 1), Aladağlar (merkez ilçe- Tendürek dağı arasında), Sinek ve Ağrı dağı etekleri gelmektedir. Bunların dışında Mirgemir- Çakmak (Kılıç) yaylaları, Davul, Kraktin, Pani ve Katavin yaylaları da bulunmaktadır. Van- Ağrı arasında uzanan Tendürek yaylaları ile Nordüz (Çatak- Hakkâri arasında), Feraşın (Botan Suyu- Habur Suyu ve Beytüşşebap arasında) ve Mendin (Yüksekova) yaylaları baharın başlamasıyla zengin bir renk cümbüşüne bürünmektedirler. Bu zenginliklere Bingöl ve Munzur dağlarındaki yaylaları da eklemek mümkündür.

Genel morfolojik yapı olarak, Türkiye’nin en yüksek ve en renkli bölgelerinden biri olan Doğu Anadolu Bölgesi; sahip olduğu onlarca “yayla”nın turizm alanı olarak kabul edilmemesi veya tanıtılmaması, il idare yönetimlerinin ve politikacıların büyük eksikliğinden kaynaklanmaktadır. İdari birimlerin öncülük ettiği durumlarda yayla turizminin önemli gelişmeler gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Yayla turizmi konusunda en zengin bölgemiz olarak kabul edilen Karadeniz bölgesinde her yıl binlerce turist yaylara çıkarak eğlenmekte ve

Foto 1: Korhan Yaylası (2200m), (Ağrı- Iğdır sınırı)

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

dinlenmektedir. Son yıllarda Doğu Anadolu Bölgesi'nde de yayla şenlikleri adı altında yayla turizmini canlandırma girişimleri gelecek için umut vermektedir. Korhan yaylasındaki şenlikler buna örnek olarak verilebilir (Foto1).

Anadolu ve Avrupa'nın en yüksek zirvesi olan Ağrı dağı; ekoturizm faaliyetleri bakımından zengin bir arz potansiyeli sunmaktadır. Buzul tırmanışı, kış turizmi ve botanik turizmi bunlardan bir kaçını olarak sayılabilir. Bölgenin eko turizm için çok önemli olan bir diğer morfolojik ünitesi de Palandöken Dağı'dır. Son yıllarda turizme yönelik yapılan tesis ve iyileştirmelerle özellikle kış mevsiminde yöreyi ziyaret eden turist sayısında (2008 yılı verilerine göre; 40.340'ı yabancı ve 138.556'sı yerli olmak üzere toplam 178.896 kişi) önemli bir artış görülmektedir.

6. Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal coğrafya kaynaklı turizm bileşenleri

Doğal coğrafya kaynaklı turizm; dinlenmek, keşfetmek, öğrenmek hatta eğlenmek, sağlık sorunlarına şifa bulmak amacıyla doğal ortamın çeşitli unsurlarından yararlanmasını içine almaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin sahip olduğu doğal coğrafya kaynaklı turizm unsurlarını şöyle sıralamak mümkündür:

- a) Jeolojik ve Jeomorfolojik yapıya dayalı turizm (kaya ve buzul tırmanışı, yayla turizmi vd.)
- b) Klimatik özelliklere dayalı turizm (kış turizmi)
- c) Hidrografik yapıya dayalı turizm (akarsu, göl ve termal turizmi ve çeşitli su sporları aktiviteleri)
- d) Floristik zenginliklere dayalı turizm (botanik turizmi)

Doğu Anadolu Bölgesi, yukarıda belirtilen doğal coğrafya kaynaklı turizm bileşenleri bakımından oldukça zengindir. Türkiye'nin en yüksek morfografyası ve büyük akarsu sistemlerinin yanı sıra, kısa mesafelerde değişen yükselti farklılıklarından dolayı iklim ve bitki örtüsünün çeşitliliği doğal coğrafya kaynaklı turizm alanlarını artırmaktadır. Doğaner (1995: 26)'in belirttiği gibi; yeryüzünde ilginç ve ender görülen yer şekli, bitki, şelale gibi doğanın sağladığı koşulların hazırlamış olduğu doğal görünümün başlıca çekici unsurları, doğa turizminin başlıca kaynaklarıdır. Bunlar turizmde, bir yeri diğerinden ayıran özellik olarak, başlıca çekim gücünü oluştururlar. Bunlar arasında doğanın milyonlarca yılda oluşturduğu, insan gücüyle yapılmı olanaksız olan yer şekilleri, jeolojik dönemlerin belgeleri olarak araştırmacıları çektiği kadar, şehir yaşamından doğaya yönelen insanları da büyük ölçüde çekmektedir.

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Dünya turizm pazarlarında son yıllarda gözlenen bir eğilim de insanların tatillerini doğa ile iç içe geçirme isteklerinin hızla artmış olmasıdır. Bu taleplere yönelik olarak, doğal bitki örtüsü, yabani hayvan varlığı, akarsu, gölleri ve jeolojik yapısından kaynaklanan görsel zenginlikleri turizme kazandırmasıyla mümkün olacaktır (Akova, 2000).

Büyük Ağrı (Foto 2)'dan Süphan'a, Nemrut'tan, Cilo'ya ve Palandöken'den Munzur Dağına kadar, bölgenin birçok dağlık alanında dağ turizmi için uygun morfolojik manzara ve iklimik koşullar mevcuttur. Doğaner (1991:138)'in de belirttiği gibi; dağ turizminde, turizmin diğer dallarında olduğu gibi mevsim önemli rol oynar. Fakat turizmin mevsimsel özelliği deniz turizminde olduğu gibi olumsuz bir faktör yaratmaz. Deniz turizmi sadece yaz mevsimi ile sınırlanmış olmasına rağmen, dağ turizminde kış ve yaz mevsimi turizmin diğer türlerine de olanak verir.

Foto 2: Büyük Ağrı dağı (Mayıs-2008)

Doğu Anadolu Bölgesi'nde, kış mevsiminin uzun, soğuk ve kar yağışlı geçmesi, yaşamı olumsuz yönde etkilese de turizm aktiviteleri için olumlu bir durum yaratmaktadır. Palandöken, Sarıkamış veya Bitlis kayak merkezlerini ziyaret eden binlerce turist için gezmek, görmek, dinlenmek ve eğlenmek için bu doğal ortamları tercih etmelerinin nedenleri de bu karlı ve soğuk iklimik coğrafi ortamdır. Özellikle Kuvaterner döneminde meydana gelen iklim değişimleri sonucu, özellikle Hakkâri yöresi başta olmak üzere, bölgenin birçok dağlık/yüksek alanında (Bingöl, Van, Erzurum, Kars ve Tunceli), buzul oluşumları meydana gelmiş ve iklim koşullarındaki ısınmalara bağlı olarak buzulların çekilmesi sonucu zengin göl alanları (sirk gölleri) oluşum göstermişlerdir. Bu göl alanları da ekoturizmin farklı alanları (göl, flora ve fauna turizmi gibi) için ideal ortamlar oluşturmaktadır (Foto 3). İklimik koşullara bağlı olarak bölgede yaygınlık gösteren göl turizm alanlarının yanı sıra, akarsu ve termal kaynaklar da bölgenin doğal coğrafya kaynaklı turizm zenginlikleri arasında gösterilebilir.

Foto 3: Berçelan yaylasında bir buzul gölü (Hakkâri)

Doğanay (1990)'ın da belirttiği gibi, iç ve dış turistik aktivitelerin yöneldiği önemli turistik çekim merkezlerinden biri de termal turizm merkezleridir. Sağlık turizmi içinde

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

değerlendirilen kaplıca turizmi, sıcak ve soğuk maden sularının içilmesi, çamurun sürülmesi ve banyo yapılmasını kapsayan su tedavisi ile birlikte dinlenme ve eğlenmeyi de içine alan bir turizm türüdür (Tuncel ve Doğaner, 1980: 47).

Türkiye sağlık turizmi kaynakları bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Sadece şifalı su kaynaklarının sayısı, tahminen 2000'i aşar (Ülker, 1988). Bunlara klimatizm ve alpinizm turistik potansiyel bölgeleri de eklenince, ülkemizin sağlık turizmi potansiyeli yönünden, dünyanın zengin birkaç ülkesinden biri olduğu anlaşılmaktadır (Doğanay, 1992: 78). Türkiye'nin bu zengin turizm potansiyeli içerisinde, Doğu Anadolu Bölgesi yeterli ölçüde tanınmamaktadır.

6.1. Doğu Anadolu Bölgesi'nin jeolojik ve jeomorfolojik yapısına dayalı turizm çekicilikleri

Dağlar, giderek turistik aktiviteler için daha çok kullanılmaktadır. Türkiye'nin en yüksek coğrafi bölgesi olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde kışların uzun ve sert olmasından dolayı, yerleşim üniteleri genellikle düşük rakımlı alanlarda kurulmuştur. Yaz mevsiminde ise hava sıcaklığının yaşam koşulları için daha uygun ortamlar oluşturduğu plato ve yayla alanları -düşük rakımlı yörelere göre- daha çok elverişlidir. Bu yüksek alanlarda; havanın serin oluşu, serin ve temiz kaynak suları, inorganik ve organik partiküllerin (mikro maddeler) birim metre küp havasında çok az bulunması, yani havasının temiz, sessiz çevreler oluşu gibi bütün bu nedenler, "dağ iklimi" diye tanımlanan bir terimin ortaya atılmasına yol açmıştır. Dağ havasının insan sağlığını güçlendirici ve insanı stres sorunundan arındırıcı yönleri de vardır. Bu açıdan dağlar, çok uygun dinlenme ve stres atma yerleri olarak, giderek önem kazanmaktadırlar (Doğanay, 1997: 410).

Foto 4: Nemrut Krater Gölü (Bitlis)

Doğu Anadolu Bölgesi'nde iç ve dış kuvvetlerin karşılıklı etkileşimleri sonucunda oluşan yüksek jeomorfolojik birimler (Büyük ve Küçük Ağrı dağı, Süphan, Bingöl, Nemrut, Munzur, Cilo, Palandöken ve Allahu Ekber dağları) ve derin akarsu vadileri (Murat Suyu, Arpa Çay, Munzur çayı, Zap, Botan ve Aras Suyu vs) güzel görünümlü alanlar oluşturmaktadır. Tatvan ilçesi sınırları içinde yer alan Nemrut krater gölü (Foto 4)'nün dünyanın en büyük ikinci krater gölü olması da turizm alanındaki çekiciliğini artırmaktadır.

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Nemrut krater gölü turizmde çevresiyle birlikte düşünülmeli ve değerlendirilmelidir. Kraterin çevresinde bulunan doğal turizm değerlerinden başlıcaları, hemen kenarında yükseldiği Van gölü ile daha kuzeyde yer alan Süphan volkanı ve Aygır Gölü Maarı'dır. Süphan dağı 4053 m. yüksekliğiyle dağcılık ilgi kurulmalıdır için çok elverişli imkânlar arz eder (Gürbüz, 1995: 264). Bölgenin güneyinde uzanan Güneydoğu Toroslarda jeolojik fasiyeslerin kimyasal ve fiziksel özelliklerine göre aşınmaya karşı farklı direnç göstermeleri ve tektonik kırılmaların da etkisiyle çok sayıda mağara oluşmuştur. Çoğunlukla Tersiyer yaşlı olan bu mağaralar doğa turizmi için birer çekicilik oluşturmaktadır (Özgen, 2003). Kuşkusuz karstik şekiller kompleksinin yeraltındaki en önemli temsilcisi olan mağaralar ayrı bir yere sahiptir. Mağaraların kendisi büyük bir karstik erime sekli olmasına rağmen, içinde değişik formlara sahip pek çok karstik birikim sekli barındırması ve bu şekillerin binlerce yılda oluştuğunun bilinmesi onu diğer karstik şekillere göre daha cazip yapar. Bu nedendir ki tüm Dünya'da karstik mağaralar gizemli mekânlar olarak kabul edilir (Sever, 2008). Polat mağarası (Malatya- Doğanşehir), Buzluk mağarası (Harput/ Elazığ), Sason mağaraları (Sason/ Batman), Botan mağaraları (Siirt) ve Süphan dağı mağaraları (Bitlis) bunlardan birkaçıdır.

Ağrı dağı, mitolojik ve teolojik anlamda da zengin bir turizm potansiyeli barındırmaktadır. Semavi dinlerce kutsal sayılan Hz. Nuh'un gemisinin Ağrı dağında karaya oturduğu ve kalıntılarının da Doğubeyazıt ilçesine bağlı Üzengil- Telçeker köyleri arasında bulunduğu (Foto 5) dair rivayet, yöre turizmi için önemli bir pazarlama stratejisi olabilir. Gerçekten de jeomorfolojik bir ünite olarak gemi şeklini andıran bu yapı, aslında doğal bir birimdir (Özgen, 2008). "Doğa anıtları" olarak kabul edilen

Foto 5: "Nuh'un Gemisi" olarak nitelendirilen alandan bir görünüm (Ağrı- Doğubeyazıt)

jeomorfolojik şekiller öncelikle turizm açısından değerlendirilmektedir. Bunlar jeolojik ve jeomorfolojik geçmişin belgeleri olarak bilim adamlarının açık hava laboratuvarlarıdır. Turizm, bilimsel önemi olan bu yerlere zarar vermektedir. Bu gibi yerler öncelikle koruma tedbirleri alınarak ve yanında doğa müzesi kurularak turizme açılmalıdır (Doğaner, 1996: 36).

6.2. Doğu Anadolu Bölgesi'nin hidrografik yapısına dayalı turizm çekicilikleri

Türkiye'de göllerin hem kapladıkları alan bakımından, hem de sayıca en fazla bulunduğu bölge Doğu Anadolu Bölgesi'dir. Bu göllerin çoğu tektonik, tektonik- volkanik ve

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

buzul aşındırması sonucunda oluşmuşlardır (İzbirak, 1996). Zengin bir ekosistemi barındıran bu göller (Van Gölü, Erçek Gölü, Haçlı Gölü, Aygır Gölü, Nazik Gölü, Çıldır Gölü (Şekil 2) ve Bingöl ile Cilo dağlarındaki yüzlerce buzul gölleri) ekoturizm için eşsiz bir fırsattır. Ayrıca bölgede, yüzer durumda olan göller de mevcuttur. Bingöl ilinin Solhan İlçesine bağlı Hazarşah Gölü de (Turnalar Gölü) turizm için ayrı bir çekiciliğe sahiptir. Erzincan ilinin Kelkit ilçesinde bulunan Ahmediye yüzen adası da ekoturizm potansiyeli vardır (Özdemir ve Taşkıran, 2006). Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan göllerin birçoğunda farklı balık türleri yaşamaktadır. Sportif olta balıkçılığının yanı sıra bu göllerin birçoğunda kuş gözlemciliği de yapılabilmektedir. Özellikle Van Gölü civarındaki sazlık alanlarda onlarca kuş türü (Turna, Angıt, Fiyo, Kocagöz, Boz Kaz, Dikkuyruk ve Kızılbacak, Boz Ördek, Gülen Sumru, Hazar Sumrusu ve Çizgili Saz Bülbülü vb.) barınmaktadır (Ertan vd., 1989:122, akt. Gürbüz, 1997: 117). Doğu Anadolu Bölgesi, zengin göl varlığının yanı sıra Türkiye'nin en zengin akarsu sistemlerine sahip olan bölgesidir. Uzun ve karlı kış mevsiminden sonra özellikle ilkbahar sonu ile yaz başlarında yağış ve kar erimelerinin etkisiyle akarsuların debileri dikkat çekici bir seviyeye ulaşarak yatak eğimlerinin uygun olduğu mecralarda rafting sporları için uygun ortamlar yaratmaktadır.

Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinin coğrafi sınırını oluşturan Çoruh Nehri'nde, yıllardır yabancı tur organizasyonları tarafından yapılan rafting sporları turizmi, ülkemizde bu tür turizm faaliyetlerinin yapılabilirliğini kanıtlaması bakımından önemlidir. Bu durum, son yıllarda Türkiye turizm sektörü mensuplarını da akarsu sporları uygulamaları

Foto 6: Botan Suyu Vadisinden bir görünüm (Siirt)

konusunda cesaretlendirmiştir (Akova, 1995: 394). Nitekim 1993 yılında Uluslararası Rafting Sporları'na ev sahipliği yapan Çoruh Nehri'nin söz konusu spor ve turizm faaliyetleri için uygunluğunu göstermektedir. Ayrıca; su sporları bakımından önemli bir potansiyeli olan Botan Suyu (Foto 6), ilkbahar mevsiminde artan debisi ile rafting sporu ve oluşturduğu derin kanyon vadisi ile zengin bir görsellik ve yamaç paraşütü potansiyeli sunmaktadır. Tektonik gelişmeler sonucunda akarsu yatağını asimetrik bir açıyla geçen kırılmalar, akarsu yatağında seviye farkı oluşturduğundan, çağlayanlar meydana gelmektedir. Zengin akarsu ağı ile yükselti ve kırılmaların eseri olan çağlayanlar bölgenin ekoturizm potansiyelini yüksek kılan çekiciliklerdendir. Bu çağlayanların başlıcaları; Bendimahi Çayı (Muradiye/ Foto 7), Murat

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Suyu (Muş- Bingöl), Uluçay (Çatak) ve Botan Suyu (Siirt) üzerinde bulunmaktadır. Doğal çekiciliğinden dolayı turizm hareketleri genellikle doğal dengenin hassas olduğu yerlerde yoğunluk kazanmaktadır. Bu durum söz konusu turistik alanlarda "çevre etki değerlendirmesi" raporlarının hazırlanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Çevre Etki Değerlendirmesini; Herhangi bir faaliyetin ekolojik ve sosyal çevre üzerindeki etkisinin önceden belirlenmesi ve gerekli tedbirlerin alınması için yapılan envanter ve planlama çalışmaları şeklinde izah etmek mümkündür (Gönençgil, 1998; 535).

Foto 7: Muradiye Şelalesi (Van)

6.2.1. Doğu Anadolu Bölgesi'nin başlıca termal su kaynakları ve termal turizm potansiyeli

Türkiye'de, özellikle Neojen ve Kuvaterner dönemlerinde meydana gelen kıvrılma ve kırılmalar sonucunda yüzlerce termal kaynak ortaya çıkmıştır. Daha çok kırıklı yapıların yer aldığı alanlarda dağılışı gösteren termal kaynaklar (kaplıca, ılıca, çermik), içmeler ve maden suları tarih boyunca insanların çeşitli yollarla yararlandığı ve şifa buldukları alanlar olmuşlardır. Doğu Anadolu Bölgesi gibi yoğun kıvrımlı ve kırıklı bir bölgede çok sayıda termal su kaynakları bulunmaktadır (Örneğin Ağrı-Diyadin Kaplıcası, Foto 8). Geniş ölçüde volkanik alanlarda ve tektonizmanın denetiminde gerçekleşen kırıklı alanlar boyunca ortaya çıkan bu suların sıcaklıkları 70- 80°C'yi bulmaktadır.

Sıcaklıkları 30- 50°C arasında bulunan, bazı yerlerde daha az sıcak olan kaplıca (ılıca) suları da çoktur. Kaplıca sularının, 40°C den fazla olanlarına "çok sıcak", 35- 40°C olanlarına "sıcak", 25-35°C olanlarına "ılık", 20-25°C olanlarına "serin", 20°C den az olanlarına "soğuk" kaynaklar denir (www. Ekodialog .com, 2010). Özellikle volkanik alanlardaki bu suların içinde eriyik halde bulunan mineraller çoğunlukla

Foto 8: Diyadin Kaplıcası (Ağrı)

denemeler sonucunda, bazen de teknik işlemlere tabii tutularak sağlık açısından büyük yararlar sağladığı ortaya çıkmıştır. Sağlık turizmi bakımından önemli olan yerlerden gereği gibi faydalanabilmek için bölgedeki mevcut termal kaynaklara yönelik yatırımların yapılması

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

gerekmektedir (Tablo 1). Türkiye'nin kaplıca ve içmelerinden çok eskiden beri faydalanılmış olduğu, günümüze kadar kalmış eski kaplıca tesislerinden ve bunların yıkıntılarında anlaşılmaktadır. Kaplıca ve içme tedavisi o derece önem kazanmıştır

Tablo 1: Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki başlıca termal kaynakların illere göre dağılışı ve özellikleri

Bulunduğu il	Bulunduğu ilçe	Termal kaynağın adı	Sıcaklık (°C)	Şifa verdiği başlıca hastalıklar
Ağrı	Diyadin	Diyadin Kaplıcası	68	Romatizma, kireçlenme, kadın hastalıkları
Ağrı	Diyadin	Yılanlı kaplıcası		Kireçlenme ve metabolizma bozuklukları
Ağrı	Diyadin	Davut kaplıcası	72	Kireçlenme ve metabolizma bozuklukları
Ağrı	Merkez	Dambat Çermiği		Deri hastalıkları ve romatizma
Ardahan	Göle	Acısu Maden suyu		Maden Suyu
Bingöl	Merkez	Kös Kaplıcaları		Romatizma, kadın ve böbrek hastalıkları
Bingöl	Merkez	İçmeler		Romatizma ve kadın hastalıkları
Bitlis	Güroymak	Çukur Kaplıcası	39	Romatizma, böbrek ve solunum yolu
Bitlis	Merkez	Ilıcak (Germap) Kaplıcası	44	Deri ve eklem hastalıkları
Bitlis	Tatvan	Nemrut Dağı Kaplıcası	60	Romatizma ve eklem hastalıkları
Bitlis	Merkez	Alemdar Kaplıcası	15	Deri hastalıkları
Bitlis	Merkez	Köprüaltı Kaplıcası	18	Deri hastalıkları
Bitlis	Merkez	Değirmen Kaplıcası	13	Maden suyu ve deri hastalıkları
Bitlis	Merkez	Küçük Kaplıcası	23	Romatizma ve deri hastalıkları
Bitlis	Merkez	Yılan Diriltin Madensuyu	14	Hazım kolaylaştırıcı ve banyo suyu
Elazığ	Karakoçan	Golan Kaplıcaları	43	Cilt hastalıkları ve banyo suyu
Elazığ	Merkez	Mürüdü Suyu(Sarılık Çeşme)		Sarılık hastalığına şifalı olmaktadır
Elazığ	Merkez	Yurtbaşı Maden Suyu	17,5	Böbrek ve mide hastalıkları
Elazığ	Merkez	Akçakiraz (Perçenç) Suları	12	Çamur banyosu şeklinde
Erzincan	Merkez	Eksisu (Böğert Maden Suyu)		Mide, bağırsak, safra kesesi ve anemi
Erzincan	Merkez	Horhor Şifalı Havuz		Mide hastalıkları ve diyabet
Erzincan	Merkez	Erzincan Ilcası	33	Kalp, romatizma ve damar sertliği
Erzurum	Pasinler	Pasinler Kaplıcaları	45	Romatizma, sinir ve eklem hastalıkları
Erzurum	Merkez	Ilıca Kaplıcası (Ilıca)	40	Mide, bağırsak, karaciğer hastalıkları
Erzurum	Köprüköy	Köprüköy (Deli Çermik)	26	Kadın hastalıkları, deri, felç, romatizma
Hakkâri	Beytüşşebap	Zümrüt Kaplıcaları	36	Romatizma ve kalp yetmezliği
Kars	Sarıkamış	Karaorganlı içmesi	9	Mide rahatsızlıklarına şifa verir.
Malatya	Merkez	İspendere İçmesi		Sindirim ve karaciğer hastalıkları
Malatya	Darende	Balaban İçmesi		Böbrek ve cilt hastalıkları
Malatya	Doğanşehir	Harap Şehir İçmesi		Böbrek rahatsızlıkları
Muş	Varto	Bazıkan Çermiği (Varto)	38	Karaciğer ve safra kesesi hastalıkları
Muş	Varto	Hamurpet Gölü Kaplıcası	20	
Muş	Bulanık	Şor Gölü Kaplıcası	20	
Siirt	Merkez	Sağlarca (Billoris) Kaplıcası	36	Romatizma, deri, solunum yolları
Siirt	Merkez	Lif Kaplıcası (Merkez)	41	Romatizma, solunum, kadın hastalıkları
Siirt	Eruh	Hista Kaplıcası (Eruh)	60	Romatizma ve kadın hastalıkları
Tunceli	Mazgirt	Bağın (Dedebağ) Kaplıcası	35	Romatizma, nevralsi ve kadın hastalıkları
Tunceli	Merkez	Anafatma Kaplıcası	25	İçme ve kullanma
Tunceli	Nazımıye	Aşağı Doluca Kaplıcası	39	Romatizma ve kadın hastalıkları
Tunceli	Pülümür	Karaderbent Kaplıcası	25	İçme ve kullanma
Tunceli	Merkez	Sütlüce (Harçık) İçmecesesi	24,5	Maden suyu olarak kullanılmaktadır.
Tunceli	Merkez	Dikilitaş maden suyu	17,5	Maden suyu
Tunceli	Mazgirt	Ilıcak maden suyu	17,5	Maden suyu
Tunceli	Pülümür	Pülümür Maden suyu	17,5	Maden suyu
Van	Erciş	Akbaş Köyü Madensuyu	19	Maden suyu ve banyo suyu
Van	Başkale	Hozı Maden Suyu	13,5	Sindirim, böbrek ve bağırsak hastalıkları
Van	Başkale	Zereni Kaplıcası	55	
Van	Erciş	Hasanabdaz Kaplıcası	68	
Van	Gürpınar	Yoldüştü Köyü Maden Suyu	10	Maden suyu
Van	Muradiye	Derviş Kaplıcası	36	Çeşitli hastalıklara şifa vermektedir
Van	Muradiye	Dergezin Kaplıcası	36	

Kaynak: İlgili illerin ve diğer web sayfalarına göre düzenlenmiştir (Kaynakçayı inceleyiniz).

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

ki, “*Balneoloji*” adı ile bir bilim gelişmiş, uygulamaları da “*Balneoterapi*” (kaplıcalarından yararlanılarak hastalıkları iyileştirme) adı altında toplanmıştır. Kaynakların sayısı ve içeriklerinin zenginliği bakımından dünyada ilk 10 ülke içinde sayılan Türkiye'nin, özellikle debi ve sıcaklıkları, çeşitli fiziksel ve kimyasal özellikleri açısından Avrupa'daki termal sulardan üstün olduğu ve geniş bir tedavi olanağı yarattığı belirtilmektedir (Aslan, 1993).

Tektonizmanın dağılışına göre yoğun bir yayılış alanı gösteren ılıcalar (Kahramanmaraş, Malatya, Erzincan, Erzurum, Siirt... vb), çeşitli cilt, nevralji, böbrek, romatizma, eklem ve kadın hastalıkları gibi birçok hastalığın tedavisinde yararlanılan termal suları (Erzurum- Pasinler, ılıca, Ağrı- Diyadin), çamurlar ve granitik yapılardan yüzeyleyen kaynak suları önemli ekonomik potansiyele sahiptir (Tablo 1). Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki yoğun termal alanların ekonomik verime/ gelire dönüştürülememesi önemli bir planlama ve tanıtım eksikliğinin sonucudur.

6.3. Doğu Anadolu Bölgesi'nin iklimik özelliklerine dayalı kış sporları turizmi potansiyeli

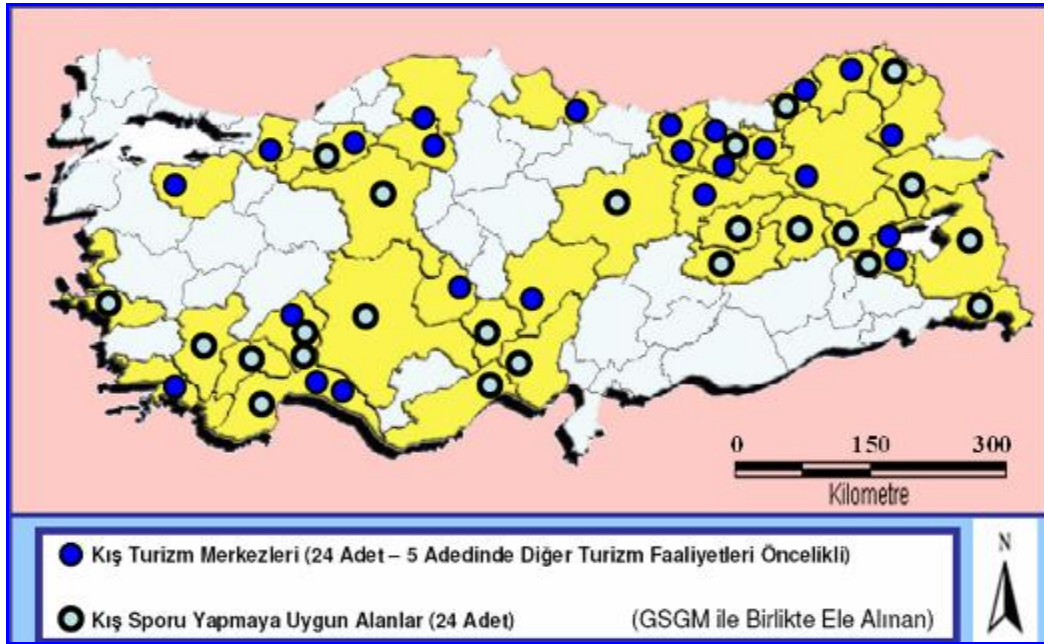
Doğu Anadolu Bölgesi, kışları çok soğuk geçen karasal iklimin hüküm sürdüğü yüksek bir bölgedir. Bölgenin iklimi üzerinde planetar faktörlerin yanı sıra bölgesel hava kütleleri etkili olmaktadır. Ayrıca, yöresel iklim tiplerinin ortaya çıkmasında, kısa mesafede büyük yükselti farkı oluşturan morfografik yapının da etkisi vardır. Dağlık ve yüksek platoların yaygın olarak bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nde kış mevsimi sıcaklık ortalamaları oldukça düşüktür. Ocak ayı sıcaklık ortalamaları temel alındığında, bölgenin ortalama sıcaklık değerleri (Hakkâri, Erzurum, Iğdır, Malatya, Ağrı ve Sarıkamış gibi merkezlerde); 0 ile -10°C arasında değişmektedir. Kış mevsiminde, bölgeye yoğun kar yağışının yağması ve sıcaklıkların çoğunlukla sıfır derecenin altında seyretmesi, kış sporları için uygun koşullar oluşturmaktadır. Özellikle Sibiry Termik Yüksek Basınç sisteminin etkisi altına giren Doğu Anadolu Bölgesi'nde yoğun kar yağışı ve karların uzun süre yerde kalması kış sporları için ideal doğal ortamlar oluşturmaktadır (Foto 9).

Foto 9: Kayak pisti (Nemrut dağı-Bitlis)

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Türkiye’de Uludağ, Kartalkaya (Bolu), Palandöken (Erzurum) ve kısmen de Erciyes (Kayseri) dağlarında kış sporları turizm merkezleri gelişim göstermektedirler. Doğu Anadolu Bölgesi’nde; iklimatik ve morfografik yapı, kış sporları için uygun koşullar sunmasına rağmen, ekonomik yatırım ve planlanma faaliyetlerinin yetersizliğinden dolayı kış sporları turizmi istenilen düzeyde gelişmemiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan “2023 Türkiye Turizm Stratejisi (2007: 50)” adlı çalışmada, kış turizmin geliştirilmesine yönelik master planında; Erzincan, Erzurum, Ağrı, Kars ve Ardahan illerini kapsayan bölgedeki mevcut ve potansiyel kış turizm merkezleri belirlenmiştir (Şekil 4). Oluşturulan koridor boyunca doğal, kültürel ve tarihi çekim kaynakları yakın çevredeki diğer değerlerle ilişkilendirilerek, bölgenin kış turizmine hizmet verebilecek turizm çeşitliliğinin önemli bir potansiyel teşkil ettiği vurgulanmıştır.

Şekil 4: Türkiye’de kış turizm merkezleri ve kış turizmi yapmaya uygun alanlar (Tursab- 2002’den kısmen değiştirilerek alınmıştır)

Kaynak: www.tursab.org.tr, 2009.

Bölgenin birçok ilinde amatör veya profesyonel kayak merkezleri yer almasına rağmen, büyük çoğunluğu ekonomik yetersizliklerden dolayı gerekli hizmeti verememektedir. Son yıllarda ekoturizm konusunda bilinçli politikaların üretilmesi ile kapsamlı/ düzenli kış sporları merkezleri inşa edilerek, ekonomiye alternatif kaynaklar üretilmeye başlanmıştır.

Bölgedeki mevcut kış turizm merkezleri; Erzurum, Kars, Erzincan ve Bitlis (Foto 9)’tir. Kış sporları için uygun alanlara sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi’nin diğer illeri ise Ardahan, Bingöl, Van, Hakkâri, Ağrı, Muş, Elazığ ve Tunceli’dir (Şekil 4). *Palandöken*

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Kayak Merkezi, Erzurum kentine 4 km uzaklıktadır. *Sarıkamış Kayak Alanı*, ilçe merkezinin güneyinde iki kayak alanı şeklinde yer almaktadır. *Akbulut Kayak Alanı* Erzincan'a 43 km. ve *Yolaçtı Kayak Alanı* ise Bingöl kentinin 20 km batısında bulunmaktadır. Bitlis Kayak Alanı şehrin 500 m batısında, Ağrı'nın 18 km batısındaki *Bubi Kayak Alanı* ve Ardahan'ın 4 km doğusunda bulunan *Çamlıçatak Kayak Alanı* bölgenin başlıca kayak merkezleri arasında yer almaktadır (Doğaner, 1997: 20).

Kış sporları turizmi için uygun jeomorfolojik ve iklimatik özelliklere sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde geleceğe yönelik planlama ve tanıtım çalışmaları ile doğal coğrafya kaynaklı turizm gelirlerini artırmak mümkündür. 25. Dünya Üniversiteler arası Kış Olimpiyatlarının 2011 yılında Erzurum'da (Palandöken Dağı'nda) düzenlenecek olması da bu düşünceyi desteklemektedir. Dolayısıyla; Türkiye'nin günümüze kadar kıyı turizmine odaklanması tek taraflı bir gelişme alanı yaratmıştır. Başta Doğu Anadolu Bölgesi olmak üzere ülkenin çeşitli bölgelerindeki doğal coğrafya kaynaklı ekoturizm potansiyellerinin (botanik, kış sporları ve yayla turizmi gibi) değerlendirilmesi gerekmektedir.

6.4. Doğu Anadolu Bölgesi'nin floristik zenginliği ve botanik turizmi potansiyeli

Doğu Anadolu Bölgesi'nde, kısa mesafelerde değişen yükselti farklarından dolayı iklimatik koşulların da değişmesi söz konusu olduğundan floristik çeşitlilik artmaktadır. Özellikle Malatya, Erzincan, Erzurum, K.Maraş, Bitlis, Van ve Hakkâri yöreleri endemik türler bakımından zengindir. Topoğrafik ve iklimatik koşulların yeknesak olduğu yörelerde (İğdır, Ardahan ve Kars ve Muş gibi) ise endemik türler daha azdır (Tablo 2).

Tablo 2: Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki endemik bitkilerin illere göre dağılışı

İl adı	Endemik bitkilerin sayısı			İl adı	Endemik bitkilerin sayısı		
	Familya	Cins	Tür		Familya	Cins	Tür
Bingöl	14	24	30	İğdır	6	7	12
Elazığ	24	67	139	Van	26	78	174
Malatya	30	87	201	Ağrı	18	54	83
Kahramanmaraş	33	127	268	Hakkâri	29	72	125
Tunceli	34	88	168	Bitlis	28	73	119
Erzincan	37	117	308	Şırnak	11	17	21
Erzurum	34	107	249	Siirt	16	31	43
Kars	21	52	73	Muş	21	42	65
Ardahan	10	14	16	Genel Toplam	392	1057	2094

Kaynak: www.tubives.org.tr, 2007.

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Türkiye, coğrafi (özel ve matematik) konumunun gereği olarak çok zengin flora türlerini barındırmaktadır. Türkiye'de endemizm bakımından en zengin yerler Toros dağlarının batı ve orta kesimleri, İç Anadolu ve Doğu Anadolu arasındaki geçiş alanlarıdır (Avcı, 2005: 39). Örneğin Artos (Van) Dağı, Koyuncu (2005:346)'nun da belirttiği gibi ülke çapında nadir görülen 48 bitki türüne yaşam alanı oluşturmaktadır. Bu dağlık alanda 10 kadar nadir geven (*Astragalus*) türü yayılış göstermektedir. Nemrut krateri (Karaoğlu ve diğ., 2005); huş, (*Betula*

Foto 10: Ters Laleler (Karadağ, Hakkâri)

pendula) ve titrek kavak (*populus tremula*) toplulukları dışında akçaağaç (*Acer platanoides*), çeşitli üvez türleri (*Sorbus umbellata*, *S. torminalist*), barut ağacı (*Frangula alnus*) ve krater düğün çiçeği (*Ranunculus crateris*) gibi çok sayıda türün yaşam alanıdır (Tatlı, 1982, akt; Avcı, 2005:36).

Bölgede keşfedilmiş endemik türlerin sayısı son verilere (Ağustos- 2006) göre 2094 olarak belirlenmiştir. Özellikle arızalı morfografya ve iklimik koşulları bakımından geçiş zonunda yer alan yörelerde (Erzincan, Erzurum, Bitlis ve Kahramanmaraş... vs.) tür sayısının zenginliği dikkat çekmektedir (Tablo 2). Doğu Anadolu Bölgesi'nin güney sınırını oluşturan Güneydoğu Toros dağlarında; tektonizma ve flüviyal aşınmalar sonucunda birçok vadi sistemi oluşmuştur. Bu vadi sistemleri hem iklimik, hem de kısa mesafeli yükselti farkından dolayı renkli bir floristik yapıya bürünmektedir. Bitlis ve Botan vadileri bunlara örnek olarak verilebilir. Bitlis Çayı vadisi ve çevresi 900'den fazla bitki taksonuna yaşam alanı oluşturmaktadır (Avcı, 2005: 40). Hakkâri ve Tunceli yöresinde görülen Ters Laleler ise hem süs bitkisi olarak, hem de ilaç sanayisinde kullanılan önemli bir floristik üründür (Foto 10). Ters Laleler; yoğun olarak Hakkâri ve Şemdinli yörelerinde yetiştiği için halk arasında Şemdinli Lale'si veya Hakkâri Lale'si olarak da tanınmaktadır. Cilo Dağları'nda yetişen "Ters Lale", dünyanın en nadide çiçeklerinden biri sayılmaktadır. Geçmişte Hakkâri yöresinde yaşayan Asurî'lerin her sabah göbeğinden su yaydığı için 'Ağlayan Lale' adını verdiği ve bu yüzden kutsal saydığı *Ters Lale*; Avrupa'da (*Fritillasio imperialis*), Kejan lalesi, (Prestika) Karagöz Lalesi, (*Emperyalis*) 'Ağlayan Gelin' gibi isimlerle anılmaktadır. Ayrıca yörede; Kerbela ve Kral Lalesi olarak da bilinmektedir (Hakkâri İl Çevre Durum Raporu, 2006).

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Bölgede yaygın olarak bulunan bu ve benzeri binlerce endemik türün, herbaryumcuların dikkatini çekerek bölgenin botanik turizmine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Alp- Himalaya kıvrım kuşağında yer alan Doğu Anadolu Bölgesi'nde, karların erimesiyle, özellikle dağlık alanlar renk cümbüşünü andıran bir flora ile örtünmekte ve mükemmel bir görsellik sunmaktadır (Foto 11).

Foto 11: Zengin bir flora örtüsü. Cilo dağları/ Hakkâri

7. Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal coğrafya kaynaklı turizm potansiyelinin SWOT Analizi

SWOT analizi iş kaynakları ve çevreyle ilgili eleştirel bir bakış açısı ve iyi şekilde oluşturulmuş bir yöntemdir. Temel olarak özel ve kamu örgütlerinin neyi iyi yaptığını, nasıl geliştirebileceğini çevresine en iyi olanakları sağlayıp sağlamadığını, çevresinde değişiklik olup olmadığını, teknolojik gelişmeler, yeni işlerin ortaya çıkması ya da güvensizlik gibi olguları belirlemeye yöneliktir (Danca, 1998:3; Gürlek, 2002:2; Erden, 2003: 65; Dinçer, 2004:142-151). Bölgenin, mevcut doğal coğrafya kaynaklı turizm zenginliklerini ortaya çıkarmak için SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats / Güçlü yönler, Zayıf yönler, Fırsatlar, Tehditler) analizi uygulanmıştır. Böylece, bölgedeki doğal coğrafya kaynaklı turizm çekiciliklerinin, bölgenin sosyo-ekonomik yapısına katkı sağlayacak bir yapıya kavuşturmak için ne tür planlamalara ihtiyaç duyulduğunun ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
<ul style="list-style-type: none"> • Avrupa ve Anadolu'nun en yüksek dağı olan Ağrı dağının bölgede bulunması. • Bölgenin yüksek ve dağlık olmasının, dağcılık, kampçılık vb avantajlar sunması • Uzun ve karlı kış mevsiminin, kış sporları için uygun koşullar oluşturması. • Akarsu sporu (rafting) için zengin potansiyelin olması. • Morfolojik ve iklimik unsurlara bağlı olarak zengin floristik çeşitliliğin varlığı. • Zengin doğal manzaraların (Ağrı, Süphan ve Nemrut dağları gibi) olması. 	<ul style="list-style-type: none"> • Yörede yaşayanların doğal coğrafya kaynaklı turizm potansiyelinin farkında olmamaları. • Konaklama yerlerinin çok sınırlı sayıda gelişmiş olması. • Bölgedeki doğal coğrafya kaynaklı turizme ilişkin planlama çalışmalarının olmaması. • Doğal coğrafya kaynaklı turizm faaliyetleri ile ilgili hizmetlerin gelişmemiş olması. • Uzun ve çetin kış koşullarının olumsuz etkilerinin giderilememesi. • Ekoturizm alanlarına yönelik ulaşım imkânlarının gelişmemiş olması.

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

<ul style="list-style-type: none"> • Kırılmalara bağlı olarak bölge genelinde birçok termal ve ılıcaların var olması. • Bölgede yer alan yüzlerce gölün, zengin bir ekosisteme ortam oluşturması. • Kısa mesafede değişen yükselti farklarının mikro iklim tiplerine ve çok sayıda endemik bitkilere ortam sağlaması • Yaz mevsiminin serin ve bölgede yayla turizmi için ideal ortamlar oluşturması. • Kale Tepede (Bingöl dğl.), güneşin doğuşunun özgün bir seyir oluşturması. • Dünyanın en büyük ikinci kraterinin (Nemrut) bölgede bulunması. • Van Gölü ve Akdamar Adası'nın bölgede bulunması. 	<ul style="list-style-type: none"> • Akarsu yataklarının dar ve engebeli olması, rafting sporunu sekteye uğratması. • Hayvancılığın, doğa turizm kaynaklarına büyük zararlar vermesi. • Doğal coğrafya kaynaklı turizm faaliyetleri- ne dayalı yatırımların yetersiz olması. • Bölgenin Ortadoğu'ya yakın olması, olumsuz algılamalara neden olması. • Van gölü çevresinde kompleks turistik tesislerin bulunmaması. • Bölgenin doğal zenginliği ile ilgili gerekli tanıtım ve planlamaların olmaması. • Bölge, il veya ilçe merkezlerinde turizmin (ekoturizm) gelişimine yönelik turizm konseylerinin gelişmemiş olması.
<p>Fırsatlar</p>	<p>Tehditler</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de doğa turizmine yönelik talebin artması. • Gelişmiş planlamalarla bölge akarsularının turizm zenginliğinin harekete geçirebilmesi. • Bölgenin endemik bitkiler bakımından zengin olmasının, botanik turizminin önemini bir kat daha artırması. • Halkın ekoturizm konusunda bilinçlendirilmesi ve turizm kaynaklı ekonomik gelirlerin sağlanabilmesi. • Gelişen iletişim araçlarıyla (tanıtımın yapılması) bölgenin turizm potansiyelinin duyulmasının sağlanabilmesi. • 2011 yılında 25.Dünya Üniversiteler arası kış oyunlarının Erzurum'da yapılması. • Çıldır gölünde kar ve buz festivalinin düzenlenmesi. • Göllerin, avcılık ve önemli sayfiye alanları olarak kullanılabilmesi. • Tatvan- Nemrut Krateri arasında teleferik hattı için fiziki yapının uygunluğu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Küresel ısınmaya bağlı olarak tüm dünyada olduğu gibi Doğu Anadolu Bölgesi'nde de iklim değişikliklerinin yaşanması. • Kış mevsiminde ulaşım imkânlarında çeşitli sıkıntıların (kar yağışları ve hava yolu ulaşımının sekteye uğraması) yaşanması. • Doğal coğrafya kaynaklı turizm faaliyetle- rinin gelişmesiyle, doğal çevrenin bozulması. • Bölgedeki mera hayvancılığı faaliyetlerinin ekoturizmin gelişmesine dolaylı veya doğrudan olumsuz yansımaları. • Hayvancılık faaliyetlerinin, floristik yapı ve doğal ortama zarar vermesi. • Yükselti ve eğim koşullarının çığ oluşum riskini arttırması. • Türkiye'de deprem riskinin en yüksek olduğu bölgelerden biri olması. • Bölgedeki sosyal yapı ve olayların turizm için olumsuz etkiler yaratması. • Nüfusun yoğun faaliyetleri ile doğal ortamdaki erozyonun hızlanması.

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

<ul style="list-style-type: none"> • Ağrı Dağı'nın, üç semavi din için kutsal sayılması. • Ekoturizmin, göl turizmi uygulamasına fırsat vermesi. Göl turizminin ise kültür turizmi uygulamasına fırsat vermesi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Göl kıyısındaki aşırı yapılaşma ve altyapı eksikliğinin Van gölü ve çevresinin doğal güzelliklerini bozması. • Kadastro işlemlerinin yapılmamış olması, ekoturizmin kaynaklı bölge ekonomisinin gelişmesi önündeki engelleyen biridir.
---	---

7.1. Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal coğrafya kaynaklı turizm bileşenlerinin SWOT analizi ile değerlendirilmesi

- Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki mevcut doğal coğrafya kaynaklı turizm potansiyeli, dünyada ve Türkiye'de gelişen turizm gelirinden pay alabilecek kapasiteye sahiptir.

- Fırat, Botan, Murat, Aras ve Karasu gibi bölgenin bol akımlı akarsularında akarsu sporlarını festival niteliğinde geliştirerek ekonomik ve kültürel kalkınma sağlanabilir.

- Başta Nemrut krater gölü olmak üzere Van, Nazik, Çıldır, Haçlı, Aygır ve Erçek gölleri yaz sayfiye kamp alanları için ideal alanlar oluşturmaktadır.

- Bölgenin yüksek dağ ve plato kuşakları ile derin vadi sistemlerine sahip olması, mikro- makro iklim zonlarının oluşmasına ve buna bağlı, zengin bir floristik yapıya sahiptir.

- Uzun süren kış mevsimi ve etkili kar yağışı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kış sporları potansiyelini artıran faktörler arasındadır.

- Botanik turizmi için özellikle Hakkâri ilindeki Berçelan ve Çölemerik yaylaları ile Muş platosu, Tunceli (Munzur dağları) ve Erzincan'daki (Otlukbeli dağları) gibi yüksek morfolojik birimlerde seyrine doyum olmayan zengin flora (özellikle endemik bitkiler), doğa turizmi için ideal ortamlar oluşturmaktadır.

- Farklı jeomorfolojik birimlerin yoğun olarak bulunduğu, özellikle yükseltinin etkisiyle Bingöl, Hakkâri ve Allahüekber dağlarındaki buzul gölleri, aşınım ve birikim zonları doğa turizmi için zengin birer potansiyel oluşturmaktadır.

- Çıldır, Aktaş, Nazik, Haçlı, Erçek, Sodalı, Aygır, Balık, Gölyüzü, Akgöl ve Turna Göl gibi sulak alanlarda barınan kuşların gözlemlenmesi ve av sezonunda avlanması bölge turizminin gelişmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

- Doğu Anadolu Bölgesi'nin zengin doğa turizm potansiyelini işlevsel hale getirmek için sermaye ve kalifiye eleman yetersizdir.

- Bölgede uygun konaklama ve inforatik hizmetlerin yeterli ölçüde gelişmemiş olması, bölgedeki doğal coğrafya kaynaklı turizm aktivitelerini aksatmaktadır.

- Bölgenin doğal coğrafya kaynaklı turizm faaliyetlerinin gelişmesi önünde görülen en büyük engellerden biri de ulaşım faktörünün istenilen düzeyde gelişmemiş olmasıdır.

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

- Bölge halkı, mevcut ekoturizm potansiyelinin korunması ve tanıtılması konusunda yeterli bilinç ve bilgiye sahip değildir.
- Ulaşım, enformasyon ve konaklama konusunda turistlerin kolaylıkla ulaşabilecekleri bir rehberlik ve hizmet servisine ihtiyaç ortaya çıkmıştır.
- Doğal coğrafya kaynaklı ekoturizm alanı olarak seçilen alanlarda ve güzergâh üzerinde yer alan mağara, şelale, ilginç anıt ağaç ve kaya oluşumu, sportif alanlar, kamping alanları vb. çekicilikler için çevre düzenlemelerinin ve altyapıların oluşturulmasını sağlamak.
- Turizm aks bölgelerindeki yerel halka pansiyonculuk eğitiminin verilmesi (2023: 41).
- Bölge- ülke genelinde gerekli tanıtım ve reklam çalışmaları istenilen düzeyde değildir.
- Alternatif gezi güzergâhları, farklı gidiş istikametleri, tabelalar ve giriş noktaları, enformasyon merkezleri, turistlerin etkili kullanımı için önemli olduğu ve destinasyon içindeki farklı bölgelerin kullanım düzeylerini belirlemek için gereklidir.
- Bölgedeki doğal coğrafya kaynaklı turizm alanları için giriş/ kabul noktalarının oluşturulması ve buralarda ziyaretçilere farklı güzergâhları ve yöresel özellikleri gösteren mola noktaları ve tur güzergâhlarını gösteren haritaların sunulması.
- Doğa turizmi için kullanılacak alanlarda, çeşme, wc, barınak, mesafe ve yön levhalarının tamamlanması, dağ yürüyüşü rotalarının “Küresel Yer Belirleme Sistemi (GPS)” ile uydulara tanıtılması, yeni taşıt yolu açılmaması sağlanması.
- Doğa turizmi amaçlı olarak seçilen alanlarda güzergâh üzerinde yer alan mağara, şelale, ilginç ağaç ve kaya oluşumu, sportif alanlar, kamping alanları vb. çekicilikler için çevre düzenlemeleri yapılmalıdır.
- Bölge genelindeki termal tesisler bir kompleks şeklinde planlanarak, otel ve kür merkezleri etrafında yeşil alanlar, koşu ve gezi parkurları, eğlence mekanlarının düzenlenerek çevrenin ekoturizm niteliğini geliştirecek ve bölge ekoturizminin çekiciliğini artıracaktır.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı yetkisinin bulunmadığı Turizm Merkezleri dışındaki kaplıca sahalarına ilişkin imar planlarının uzmanlarınca hazırlanmasını sağlamak, imar planı uygulamalarında, ilgili ve uzman kurum ve kuruluşlarca jeolojik hidrojeolojik etütler, kaynak koruma alanları tespitleri yapılarak, ekoturizme kazandırmak.
- Bölgenin çeşitli yörelerine özgü ekoturizm zenginliklerinin (kuş gözlemciliği ve botanik turizmi gibi) araştırılması ve gözlemlenmesine imkân verecek ve bunun bilimsel anlamda uygulamasını sağlayacak araştırma istasyonlarının kurulması sağlanmalıdır.

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

8. Sonuç ve öneriler

Dünyadaki hızlı ekonomik, siyasal ve teknolojik gelişmelere paralel olarak, turizm tüketim kalıplarında da son yıllarda önemli bir değişim gözlenmektedir. Doğa turizmi; zamanla daha da belirginleşen yeni tip turistlerin beklentileri, deniz- güneş- kum üçgeninin hakim olduğu alışılmış turizm merkezlerinden uzak, doğa ile iç içe, abartılı olmayan tesisler, kaliteli hizmet ve tüm bunların yanı sıra bozulmamış ve temiz bir çevrede aktif bir tatil olarak özetlenebilir. Bölgede doğal coğrafya kaynaklarına dayalı turizm potansiyeli ile ilgili özellikler şöyle özetlenebilir.

Doğal coğrafya özellikleri bakımından son derece zengin olan Doğu Anadolu Bölgesi'nin turizm aktivitelerine yönelik yatırımlar sonucunda doğal ortamın bozulmamasına da dikkat etmek gerekir. Turizm aktivitesinin yürütüleceği sahalara yakın yerlere uygun yapı ve tesislerin inşa edilmesinin yanı sıra doğal oluşuma zarar vermeden uygun bir turizm ortamı oluşturulmalıdır. Somuncu (1994)'nun belirttiği gibi turizmin yapılabilmesi için tesis gereklidir. Ancak yapılacak tesisler de uygun koşullarla, uygun olan yerlere yapılmalıdır. Çünkü bir yere gelen turist oradaki tesis için değil, öncelikle o yerin çeşitli güzelliklerine ya da çekiciliklerine gelmektedir.

- Doğu Anadolu, doğa turizmi potansiyeli bakımından Türkiye'nin en önemli bölgelerinden biridir. Yüksek plato ve dağlık alanlarının yanı sıra derin vadi sistemlerinin yaygın olmasından dolayı mikro ve makro iklim zonları oluşmuştur. Bu durum bölgede kış turizmi (kayak sporları) için uygun ortamlar yaratmıştır.

- Bölgenin yüksek ve engebeli olmasının yanı sıra yağışların da (özellikle kar) fazla düşmesi, bölgede güçlü akarsu ağının kurulup gelişmesini sağlayarak (Murat, Botan, Zap, Karasu, Aras nehri gibi), akarsu turizmi (rafting) için uygun sportif koşullar oluşturmaktadır. Ayrıca, bu akarsular üzerinde oluşan çok sayıda çağlayan (Van- Muradiye) bölgenin ekoturizm potansiyelini zenginleştirmektedir.

- Bölgenin jeolojik gelişimi, tektonik kırılma ve kıvrılmalar litolojik yapı vd. nedeniyle (özellikle bölgenin güney kısmında; Botan ve Sason çayı vadilerinde) sayısız mağaralar mevcuttur. Keşfedilmeyen bu mağaralar turizmi için birer zengin potansiyeldir.

- Tektonik, volkanik ve buzul aşındırmasıyla oluşmuş birçok gölün yer aldığı bölgede sportif olta balıkçılığı, tekne gezileri gibi rekreasyonel etkinlikler için uygundur. Bölgedeki göl alanları başta olmak üzere sulak alanlarda sayısız kuş türleri mevcut olup; av turizmi ve kuş gözlemciliği için zengin bir doğal ortam mevcuttur.

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

•Doğal coğrafya ünitelerinin, doğa turizmi için önemli potansiyeller ihtiva ettiği bu bölgede, doğal mekânlar korunabildikleri sürece uluslararası turizm pazarındaki alacaktır. Bunun için özellikle bölgenin turizm yörelerindeki arazi kullanımı ve altyapı kararlarının gerek yerel, gerekse merkezi yönetimlerce doğru olarak belirlenmesi ve planlanması gerekmektedir. Aksi takdirde altyapılarda kapasite üstü zorlamalar, doğal değerlerin yok olması tehlikesini de beraberinde getirecektir.

•Doğu Anadolu Bölgesi'nde; özellikle turizmin en önemli araçlarından biri olan konaklama ve ulaşım hizmetlerinin yeterince gelişmemiş olması, ilgili turizm türlerinin de gelişimini engellemektedir. Ayrıca; Bölgedeki kayak merkezleri- kent merkezleri ve diğer turizm odakları arasında ulaşım bağlantılarının iyileştirilmesidir. Uluslararası standartlar dikkate alınarak, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki kayak pistleri yeniden düzenlenmelidir.

• Dağ turizmi bakımından özgün niteliklere sahip Büyük Ağrı, Süphan, Cilo, Sat, Munzur, Palandöken, Tendürek ve Nemrut gibi dağların doğal coğrafya kaynaklı birçok turizm türüne ait etkinliğe birçok alanda (doğa yürüyüşü, dağ bisikleti, dağ rallisi, yamaç paraşütü, kampçılık gibi) ev sahipliği yapabilecek kapasiteye sahiptir.

• Bölgenin turizme açılacak yörelerinde arazi kullanımı ve altyapı kararlarının yerel ve merkezi yönetimlerce doğru bir şekilde planlanmalıdır. Aksine; altyapılarda kapasite üstü zorlamalar doğal değerlerin yok olması tehlikesini beraberinde getirecek ve kısa vadeli, etkin olmayan turizm aktiviteleriyle sosyal ve ekonomik gelişim istenilen seviyeye ulaşmayacaktır. Turizm alanlarının lokasyonu belirlenerek özel yatırıma teşvik ve vergi indirimi yapılmalıdır.

•Doğu Anadolu Bölgesi'nin turizm haritası ve eylem planı çıkarılarak tanıtımlar yapılmalı ve devlet destekli bölgesel kalkınma politikaları geliştirilerek uygulanmalıdır. Bölge üniversitelerinin konuya ilişkin çalışmalarını destekleyerek, lisansüstü düzeyde çeşitli projeleri geliştirilmelidir.

•Gerekli planlamaların uygulanmaya konulması durumunda, doğal coğrafya kaynaklı turizm alanlarının bölge halkına, sosyo ekonomik alanda katkılar sağlayacaktır.

•Bölgedeki doğal coğrafya kaynaklı turizm alanlarına belirli dönemler içerisinde (hafta sonları, yaz ve sömestri tatilleri gibi), yerel yönetimler tarafından gerekli ulaşım hizmetlerinin (toplu taşıma araçları ve rehberlik hizmetleri) sağlanmalıdır.

•Bölgenin turizm envanterlerine göre; başta Cilo, Sat, Süphan ile Ağrı Dağı ile Van, Çıldır, Nemrut ve Erçek Gölleri olmak üzere önemli dağ ve göl alanlarını kapsayan çeşitli

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

“Tur programları” oluşturulmalı, Turizm Bakanlığı ve turizm acenteleri ile gerekli bilgi alışverişine gidilerek, ulusal- uluslararası düzeyde tanıtımları yapılmalıdır.

•Bölgede çok sayıdaki termal su kaynaklarından maksimum derecede yararlanabilmek için termal suları analiz edilmeli, ulaşım, modern alt yapı ve rehberlik hizmetleri ile ilgili gerekli düzenlemeler yapılarak, sağlık turizmi geliştirilmelidir.

Katkı Belirleme

Çalışmanın yürütülmesi sırasında bilişsel yardımlarını esirgemeyen ve gerekli düzeltmelerle çalışmanın daha sağlıklı olmasına katkıda bulunan; Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi Coğrafya Bölümü Editörü Dr. Yüksel Güçlü ve hakem üyelerine teşekkürü bir borç bilirim.

Kaynaklar

- Akova, İ.(1995). “Akarsu Turizmi”. *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 30: 393- 408.
- Akova, İ. (1997). “Türkiye’de Turizmin Önemi ve Ekonomideki Yeri”. *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 32: 263- 280.
- Akova, İ.(1998). “Türkiye’de Turizm Sektörünün Olanakları ve Ekonomik Fonksiyonları”. *İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, Sayı 8: 59- 92.
- Akova, İ.(2000). “Alternatif Turizm Olanaklarımız”. *İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, Sayı 8: 71- 84.
- Alaeddinoğlu, F. (2007). “Van Halkının Turisti ve Turizmi Algılama Şekli”. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Sayı 5: 1- 16.
- Altıok, A.; Behçet, L. (2005). “The Flora of Bitlis River Valley”. *Turkish Journal of Botany*, Sayı 29: 355- 387.
- Arınç, K. (1997). *Korunup Değerlendirilmesi Gereken Bir Doğa Harikası: Nemrut Yanardağı (Bitlis)*. Bitlis Valiliği Yayınları, No: 3, Bitlis.
- Aslan, Z.(1993). “Türkiye’de Turizmin Arz ve Talebi”. *Türkiye Kalkınma Bankası Turizm Yılığ 1993*, Ankara: 39- 50.
- Atalay, İ.; Mortan, K.(2003). *Türkiye Bölgeler Coğrafyası* (İkinci baskı). İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Avcı, M.(2005). “Çeşitlilik ve Endemizm Açısından Türkiye’nin Bitki Örtüsü”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi (Electronic)*, Sayı 13: 27- 55.
- Avcıkurt, C. (2003). *Turizm Sosyolojisi; Turist-Yerel Halk Etkileşimi*, Detay Yay., 71, Ankara.
- Bahar, O.(2007). “Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörünün Ekonomik Açından Yeri ve Önemi”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı19.
- Başak, E. (2004). “Eko-Turizm; Tüketmeden Keşfetmek”. <http://www.bugday.org/article.php?ID=43> (son erişim: 16. 11. 2007).
- Danca, A. C. (1998). “SWOT Analysis”. <http://www.bus.ucf.edu/sgarcia/MAR3641> (son erişim tarihi 03.05.2010).
- Dinçer, Ö.(2004). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. Beta basım A.Ş. 7.baskı. İstanbul.
- Doğanay, H. (1990). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Erzurum: 128- 135.

- Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>
- Doğanay, H.(1992). “Kurşunlu Termal Turistik Bölgesi”. *Turizm Yıllığı*, Ankara: 78.
- Doğanay, H.(1997). *Coğrafya'ya Giriş*. Öz Eğitim Yayınları, No: 17, Konya: 410.
- Doğanay, H.; Soylu, H.(1999). “Deli Çermik Kaplıcasının Turizm Açısından Önemi”. *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı,34: 1- 19.
- Doğaner, S.(1991). “Dağ Turizmine Coğrafi Bir Yaklaşım (Uludağ'da Turizm)”. *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3:137-158.
- Doğaner, S.(1995). “Peribacalarının Turizm Bakımından Önemi”. *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 30: 25- 40.
- Doğaner, S.(1996). “Anadolu'nun Coğrafi Mirası Pamukkale”. *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 31: 7- 38.
- Doğaner, S.(1997). “Türkiye'nin Dağlık Alanlarında Kış Turizmini Etkileyen Coğrafi Etmenler”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, Sayı 5: 19-44.
- Doğaner, S.(1998). “Türkiye’de Ulaşım Sistemleri Turizm ve Çevre İlişkileri”. *Coğrafya Dergisi*, Sayı 6: 1- 26.
- Emekli, G.(2003). “Bergama ve Selçuk’un İzmir’in Kültürel Turizmdeki Yeri”. *Ege Coğrafya Dergisi*, Cilt: 12, Sayı1: 39- 50.
- Erden, H.(2003). “Türkiye’de Yeniden Yapılanma Sürecinde Kamuya Ait Sağlık Kuruluşlarının Stratejik Politika Alternatifleri”. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Ertan, A.; Kılıç, A.; Kasperek, M.(1989). *Türkiye'nin Önemli Kuş Alanları*, İstanbul: 122.
- Gönençgil, B.(1998). “Türkiye’de Turizmin Gelişme Süreci İçinde Çevresel Etkiler”. *Türk Coğrafya Dergisi*, Say, 33: 529- 536.
- Gray, P. A.; Duwors, E.; Villeneuve, M.; Boyd S.; Legg, D. (2003). “The Socioeconomic Significance of Nature-Based Recreation in Canada”. *Environmental Monitoring and Assessment*, 86: 129–147.
- Gunn, C, A.(1988). *Tourism Planning (Second Edition)*. Taylor &Francis, New York.
- Güner, İ.; Sever, R.(2000). “Az Bilinen Bir İçme: Malatya- Aşağı İspendere İçmeleri”. *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 35: 105- 122.
- Gürbüz, O.(1995). “Turizm Coğrafyası Açısından Nemrut Kalderası”. *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 30: 255- 266.
- Gürbüz, O.(1997). “Van Gölü Çevresinin Turizm Coğrafyası”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, Sayı 5: 103-137.
- Gürbüz, O.(1998). “Van Gölü Çevresinde Kır Yerleşmesi”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, Sayı 6: 93- 136.
- Gürlek, T. B.(2002). *SWOT Analizi*. Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Tüside, Gebze.
- Havyalı, A. (2009). *Turizm Sektörü*. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache> (son erişim tarihi: 12. 05. 2010).
- Hunter, C.(2002). “Sustainable Tourism and the Touristic Ecological Footprint”. *Environment, Development and Sustainability*, 4: 7– 20: 8.
- İzbrak, R. (1996). *Türkiye II*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Jim, C. Y. (2000). “Environmental Changes Associated with Mass Urban Tourism and Nature Tourism Development in Hong Kong”. *The Environmentalist*, 20, 233- 247, Kluwer Academic Publishers. Manufactured in The Netherlands.
- Karaoğlu, Ö.; Özdemir, Y.; Toluoğlu, Ü.; Karabıyıkoglu, M.; Köse, O.; Froger, J. L.(2005). “Stratigraphy of the Volcanic Products around Nemrut Caldera: Implications for Reconstruction of the Caldera Formation”. *Turkish Journal of Earth Sciences*, 14:123- 143.

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Karakaya, İ. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Editör: A.Tanrıöğen). Anı Yayıncılık, Ankara.

Koyuncu, M. (2005). *Artos Dağı. Türkiye'nin 122 Önemli Bitki Alanı*. (Editörler: N. Özhatay, A. Byfield, S. Atay), WWF Türkiye Doğal Koruma Vakfı yay., İstanbul:345.

Köroğlu A.; Köroğlu, Ö. (2006). "Kırsal Turizmin Yöre kalkınmasındaki Rolü: Buldan Yöresi Kırsal Turizm Potansiyeli". <http://www.buldansempozyumu.com> (son erişim tarihi: 12. 02. 2008).

Köse, A.(1997). "Kazdağı'nda Doğal Çevre Özelliklerine Dayanan Günübürlük Rekreasyon Alanlarına Üç Örnek: Ayazma, Pınarbaşı ve Sütüven". *Türk Coğrafya Dergisi*, sayı, 32: 237- 262.

Li, W.; Ge, X; Liu, C. (2005). "Hiking Trails and Tourism Impact Assessment in Protected Area: Jiuzhaigou Biosphere Reserve, China". *Environmental Monitoring and Assessment*, 108: 279–293.

National Ski Areas Association (NSAA) .(2006). <http://www.nsa.org/nsaa/2005/04-05-sa-numberhistory.pdf>. January 2006.

Özçağlar, A.; Özgür, E.M.; Somuncu, M.; Bayar, R.; Yılmaz, M.;Yüceşahin, M.M.; Yavan, N.; Akpınar, N.; Karadeniz, N.(2006). "Çamlıhemşin İlçesinde Doğal ve Beşeri Kaynak Tespitine Bağlı Olarak Geliştirilen Arazi Kullanım Kararları". *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1:1- 27.

Özdemir, M.; Taşkiran, P.(2006). "Turkish Studies International Periodical for the Languages". *Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 1/1, summer.

Özgen, N. (2003). *Kuruluş Yeri Bakımından Siirt Şehri ve Yakın Çevresinin Doğal Ortam özellikleri*, Siirt Valiliği Yay., No. 3.

Özgen, N.(2004). "Potential and Problems of the Botan and Kezer Streams in the Siirt Subregion, SE Anatolia, Turkey". İçinde, *Proceeding of the Third Turkish- Romanian Geographical Academic Seminar*. September, 15- 24, Balıkesir.

Özgen, N.(2008). "Blessed Mountain of Religions: Tourism Potential of Ağrı Mountain and Development of Decisions Related to Tourism Planning". İçinde, *Międzynarodową Konferencję Naukową "Turystyka Religijna W Obszarach Górskich"* 7-10 październik 2008, Bukowina Tatrzańska, Poland.

Özgüç, N. (1998). *Turizm Coğrafyası- Özellikler Bölgeler*. Çantay Kitabevi, İstanbul.

Öztunalı Kayır, G. (1998). "Batı Akdeniz Kıyıları Taşıma Kapasitesi ve Ekoturizm". İçinde, *Türkiye Kıyıları, Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları, II. Ulusal Konferans Bildiri Kitabı*: 317.

Scharpf, H.(1998). "21.Yüzyılda Sürdürülebilir Turizm Politikaları". İçinde, *I. Uluslararası Turizm Sempozyumu*. Berlin Teknik Üniversitesi, 1998.

Scott, D. ; Boyle, M. (2007). "Climate Change Adaptation in the Ski Industry". *Mitig adapt strat glob change*, 12: 1411–1431.

Selimoğlu, Ö.(2004). "Dünyada ve Türkiye'de Eko turizm yaklaşımları". (<http://www.scribd.com/doc/6866956/İstanbulTicaretOdasi,EtudveAraştırmaŞubesi-2004>).

Sarı, C.(2008). "Antalya'nın Alternatif Turizm Kaynakları, Planlama Yaklaşımları ve öneriler". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 16: 12- 45.

Sever, R.(2008). "Polat Mağarası ve Turizm Potansiyeli". *Doğu Coğrafya Dergisi*, No: 19.

Somuncu, M.(1994). "Rize- Ayder Yaylasında Turizm". *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 3: 255- 274.

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Somuncu, M. (1997). “Doğu Karadeniz Bölümünde Yayla- Dağ Turizminin Bugünkü Yapısı Sorunları”. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 6: 273- 316.

Soykan, F.(2000). “Turizm Coğrafyası ve Turizm Planlaması”. *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı 11: 39- 56.

Soykan, F. (2003). “Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi için Önemi”. *Ege Coğrafya Dergisi*, Cilt 12, Sayı1: 01- 11.

Soykan, F.(2006). “Avrupa’da Kırsal Turizme Bakış Açısı ve Kazanılan Deneyim”. İçinde, *II. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi (20- 22 Nisan 2006), Bildiriler Kitabı*, Balıkesir: 73.

Subaşı, B.(2004). *Yayla Turizmi Sektör Profili*. İstanbul Ticaret Odası Etüt ve Araştırma Şubesi (http://www.muthiseleman.com/data/page/3/erişim_tarihi:11.01.2009).

Tatlı, A.(1982). “Nemrut Dağı'nın Bitki Sosyolojisi ve Bitki Ekolojisi Yönünden İncelenmesi”. *Atatürk Üniversitesi Fen Fakültesi Dergisi*, 1 (1): 537- 549.

Tuncel, M.; Doğaner, S. (1980). “Kütahya’da Kaplıca Turizmi”. Ege Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi, *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı: 6: 47- 60.

Tunçel, H.(1996). “Develi İlçesinin Turizm coğrafyası”. Fırat üniversitesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1: 341- 360.

Türkiye İç Turizm Pazarı: Göstergeler. Tursab Ar-Ge Departmanı; 2002, 2006 ve 2007. <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/gostergeler>. (erişim: 23.05.2010)

Türkiye Turizm Stratejisi (2023). (2007). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Ankara.

Türkiye Kalkınma Bankası. (2008). *Dünyada ve Türkiye’de Turizm*. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü. Ankara. (<http://www.tkb.com.tr/userfiles/> (son erişim tarihi:22.10.2009).

UNWTO.(2009). *World Tourism Barometer*, Volume; 7, No: 1, January, 2009 (son erişim tarihi: 20.10.2009).

Ülker, İ.(1988). “Sağlık Turizmi ve Kaplıca Sularımızın Değerlendirilmesi”. *Turizm Yıllığı 1986*, Ankara: 205.

Ünal, Ç.(1997). “İzmit İlçesinin Turizm Potansiyeli”. *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 32:197-220

Yazıcı, H.; Cin, M.(1997). “Uzungöl Turizm Merkezinde Coğrafi Gözlemler”. *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 32: 57- 78.

Yazıcı, H.;Doğanay, S.(2000). “Alternatif Turizm Merkezlerine Tipik Bir Örnek: Zigana Yayla Tatil Köyü”. *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 35: 69- 84.

Yücel, C.(2002). *Turizmde Yükselen Değer: Ekoturizm*, Tursab Ar-Ge Departmanı.

Yüksel, F. (2004). “Turizmde Planlama ve Uygulama: Başarısızlık Nedenleri ve Öneriler” İçinde, *Turizm: İlkeler ve Yönetim* (Ed: Atilla Yüksel, Murat Hançer), Turhan Kitabevi. Ankara.

Yürük, E. Ö.(2005). *Turizmin Geleceği: Ekoturizm*, <http://cmyo.ankara.edu.tr> (son erişim tarihi:08.10.2009)

Yararlanılan başlıca web adresleri

http://www.ekodialog.com/Turkiye_ekonomi/turkiyenin_kaplica_maden_sulari (son erişim tarihi:22.11.2008)

<http://www.tubives.org.tr> (son erişim tarihi:15. 12. 2007)

<http://www.turizm.gov.tr> (son erişim tarihi:19. 02. 2008)

<http://www.world-tourism.org> (son erişim tarihi:19. 02. 2007)

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].7:1 Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

- <http://www.kaplica.biz/>(son erişim tarihi:15. 01. 2009)
<http://www.turkmedya.com> (son erişim tarihi:10. 02. 2009)
<http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx> (son erişim tarihi:12. 02. 2008)
<http://www.2de1.com/dogu.anadolu.bolgesi/> (son erişim tarihi:25. 01. 2009)
<http://www.tursab.org.tr/content/turkish/home/dergi> (son erişim tarihi:05. 01. 2009)
<http://www.bingolonline.com/modules.php?> (son erişim tarihi: 09.01.2009)
<http://unwto.org/facts/eng/barometer.htm> (son erişim tarihi: 20. 10. 2009)
<http://mevzuat.dpt.gov.tr/ypk/2007/20070302-17-1.doc> (son erişim tarihi:22. 10. 2009)